

L'aljama de jueus de Fraga¹

Joaquim Salleras Clarió

Establiment de la comunitat jueva

No tenim notícies de l'existència de jueus a la vila de Fraga en el moment de la seva reconquesta el 1149 pel comte de Barcelona Ramon Berenguer IV; però no l'hem de descartar tampoc com a hipòtesi, ja que el caràcter cosmopolita del poble hebreu és de sobres conegut històricament. Constatem simplement la seva presència a la Corona de Catalunya i Aragó: Tortosa era una de les ciutats on els comerciants jueus estan ben documentats a la carta de població concedida el 1149, transcrita al seu dia per Miravall i Dols.² A més, Tortosa era la meta del comerç fluvial que descendia pel Cinca, riu que banya la ciutat de Fraga. Per la veïna ciutat de Lleida, Pere Balaña provà amb documents que el jove jueu Abu Fadl Ibn Hasday va arribar a ser cap de la cancelleria dels tres primers sobirans de la dinastia Hud.³ A l'empara de la recopilació foral de Vidal de Canellas

1. Aquest estudi correspon a un dels apartats de la meua tesi: *La baronia de Fraga: su progresiva integració a Aragón (1387-1458)*, concretament a una part del capítol II, dedicat a la població (p. 284 a 331). Aquesta tesi fou llegida a la facultat de Geografia i Història de Barcelona el 17 de novembre de 2006, i dirigida pels doctors Prim Bertran i José A. Salas Ausens, de les facultats d'Història de Barcelona i de Saragossa respectivament.

2. J. SERRANO DAURA (coord.), *Les Cartes de població cristiana i de seguretat de jueus i sarraïns de Tortosa (1148/1149): Actes de les Jornades d'Estudi commemoratives del 850è aniversari de la seva concessió: Tortosa, 14, 15 i 16 de maig de 1999*, Barcelona, Universitat Internacional de Catalunya, 2000.

3. P. BALAÑA, *L'Islam a Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1997, p. 87-88.

el 1247 es reconeixia la personalitat i igualtat jurídica de les aljames jueves existents a la Corona catalanoaragonesa.⁴

En aquest sentit, hi ha notícies d'algun jueu natural d'Osca establert a Fraga, potser perquè la juevia de Fraga gaudia de les mateixes franquícies, privilegis i llibertats que els jueus d'Osca.⁵ Les bones relacions amb les localitats d'Alcolea de Cinca, Tortosa i Lleida explicarien els diversos parentius entre els jueus d'aquestes aljames. Per exemple, el 15 de maig de 1334 s'autoritza el jueu lleidatà Salomon de Tarragona perquè es traslladés a Fraga.⁶

L'establiment dels primers jueus a la vila semblen vincular-se amb la important família dels Montcada, en la persona de Guillem de Montcada, senyor de Tortosa, fill de Ramon i Teresa de Montcada, que va rebre el feu de Fraga a canvi de les rendes i heretats que tenia a Lleida, cosa que va tenir lloc el 15 de juliol de 1255. Seguint els estudis de Yom Tov Assis, cal indicar que els jueus de Fraga degueren contribuir també a la ciutat de Saragossa, perquè tota la collecta de Lleida va pertànyer a Saragossa durant un temps, fins que se n'independitzà el 1268.⁷ Confirma tal afirmació l'investigador Pere Balaña pel que fa a les juevies de Tamarit, Saidí i Fraga, insistint que estaven federades amb les de Lleida i Tortosa.⁸ Per a Yom Tov Assis, l'aljama de Lleida quedà plenament constituïda el 1297 i confirmada per Jaume II.⁹ També per a l'historiador lleidatà Josep Lladonosa, la juevia de Fraga, a l'igual de les de Montsó, Tamarit i Alcolea, pertanyia a la collecta de Lleida.¹⁰ L'estudi de la vinculació amb Lleida pot corroborar-se amb els seus sistemes de tributació: Lleida va introduir el sistema d'imposició dit del *sou e libra* a totes les juevies catalanes a partir de 1283, en els temps de Pere III d'Aragó.¹¹

4. M. A. MOTIS DOLADER, *Las comunidades judías en Aragón en la Baja Edad Media*, proyecto Atlas en Internet, Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Zaragoza, 2002.

5. No sembla pas gratuïta la concessió dels Furs d'Osca a la vila de Fraga. Els jueus de reialenc incrementaven llurs llibertats, així com els nobles.

6. ACA, C, reg. 488, f. 19.

7. Y. T. ASSIS, «Los judíos de Cataluña. Fuentes y posibilidades de estudio», en *Actes del I Colloqui d'Història dels Jueus a la Corona d'Aragó*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1991, p. 140

8. P. BALANÀ, *L'Islam a Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1997, p. 106.

9. Y. T. ASSIS, «Los judíos de Cataluña. Fuentes y posibilidades de estudio», en *Actes...*, p. 149.

10. J. LLADONOSA, *Història de la ciutat de Lleida*, Barcelona, Curial, 1980, p. 150.

11. AAZ-CA, *Libro de los privilegios de Fraga y sus aldeas*, s. XIV, f. 15v-18, amb l'epígraf «carta del sou et de la livra». Fraga, [17 de] juliol de 1293.

Aquesta imposició palesa la vinculació dels jueus de Fraga amb la col·lecta de Lleida.

La primera dada documental que fa menció dels jueus de la localitat de Fraga és del rei Jaume I en una carta adreçada als jueus ja establerts a la vila pels volts de l'any 1237, segons que recorda un document posterior datat el 1399.¹² Si aquesta hipòtesi es confirmés, els jueus de Fraga haurien format una petita comunitat abans de la creació del senyoriu de Montcada. Un altre document important és el que va trobar González Hurtebise, arxiver que fou de la Corona d'Aragó de Barcelona, el qual document donava la data del 8 d'octubre de 1264, en un reconeixement de l'anomenat Jaume I, i afirmava que totes les aljames d'Aragó havien pagat al seu primogènit Pere l'impost anual per les festes de Nadal.¹³ Hem d'entendre que en aquelles dates, Fraga, a l'igual de Lleida, contribuï a la col·lecta de Saragossa.

La següent notícia es remunta a l'any 1276, en què hom diu que alguns jueus de Fraga havien prestat 300 sous jaquesos a un interès molt alt, motiu pel qual Pere III d'Aragó va demanar a Ramon de Montcada, senyor de Fraga, que intervingués com a jutge en el cas, ja que els veïns Domingo Adonç i Miquel Paloma estaven disconformes amb aquesta usura.¹⁴ De la mateixa manera, el justícia de Fraga va haver d'intervenir l'any 1279 perquè Mossé Ascarell, jueu de la vila, satisfés els seus deutes amb Jaume Sánchez de Montsó.¹⁵

Segons el parer del senyor González Hurtebise, la jueria de Fraga era, el 1282, molt puixant. Estava integrada a les jueries catalanes per les relacions amb Barcelona, Tortosa, Girona, Lleida i Montsó; en aquesta data va sostenir un plet per considerar-se marginada dels subsidis ordinaris assignats a les aljames en general.¹⁶ També el 1282, el rei Pere III, estant en el setge de la ciutat d'Albarrasí, es va assabentar que l'aljama de Fraga cometia alguns fraus en el pagament de les taxes reials, i per tal de dilucidar la qüestió va ordenar que pre-

12. ACA, C, reg. 2194, f. 98r-99r (llatí), 24 de desembre de 1399, citant-ne un d'anterior datat a Girona el 27 d'abril de 1237.

13. ACA, C, reg. 14, f. 1; transcrit per J. SALARRULLANA DE DIOS, «Estudios históricos acerca de la ciudad de Fraga. La aljama de judíos de Fraga», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (Madrid), 40 (1919), p. 321.

14. ACA, C, reg. 38, f. 107v.

15. ACA, C, reg. 42, f. 221; C, reg. 48, f. 48.

16. ACA, C, reg. 60, f. 1; J. GOÑI GAZTAMBIDE, «La conversión de la aljama de Fraga», *Hispania Sacra* (Madrid), 13 (1960), p. 205-206; J. SALARRULLANA DE DIOS, «Estudios históricos acerca de la ciudad de Fraga. La aljama de judíos de Fraga», *Revista de Archivos...*, 40 (1919), p. 442; Julio ARRIBAS SALABERRI, *Las figuras fiscales en los municipios de las cuencas de los ríos Cinca y Segre en el siglo XIV*, Lleida, Instituto de Estudios Ilerdenses, 1971, p. 22.

sentessin els llibres de comptabilitat dels últims quinze anys. Vet aquí una de les dades crucials per al nostre propòsit, perquè si restem quinze anys a la data de 1282, obtenim els anys 1267-1268 com la data més remota en el temps, que molt bé podria representar el seu establiment a Fraga, o el moment en què va passar a dependre de Lleida com a independent de Saragossa. També trobem la jueria de Fraga pledejant amb d'altres de Catalunya l'any 1282. Aquests plets eren conseqüència del repartiment de subsidis, i hi manifestava el seu desacord, possiblement per l'elevació de les taxes.¹⁷

No disposem de gaire informació sobre la seva procedència o origen, però el fet d'haver estat els Montcada senyors de la jueria de Tortosa degué contribuir a traslladar algunes famílies o cases des d'aquella localitat cap a la Ribera del Cinca, puix que els Montcada van acabar adquirint també les localitats de Saidí i Ballobar, pròximes a Fraga. Això explicaria per què el 1284 els jueus de Tortosa, ara traslladats a Fraga, pledejaren amb els de Lleida per tal d'aconseguir un tracte diferent per a la comunitat de Fraga. Jucef Ravaya, batlle del rei, intervingué amb el seu germà Mossé Ravaya per resoldre la qüestió, assignant el pagament de la quèstia o talla per un import de 300 sous jaquesos (s. j.) anuals,¹⁸ quantitat que quedarà fixada durant molt de temps.

El 1327 el rei Alfons IV confirma les *Ordinaciones* fetes pel Consell de Fraga i els seus llogarrets perquè ningú no pogués fer venda de censals sense pagar l'impost de quèstia. El 1328 els jueus de Fraga reben un privilegi en què se'ls permet de prestar diners, amb la condició de no superar els 4 d. per lliura al mes (20 % anual); deixant lliure l'interès amb relació als sarraïns (ACA, C, reg. 476, f. 136).

A la fi del segle XIV, l'aljama de Fraga passà a formar part del conjunt d'aljames aragoneses, especialment després de la decadència de l'aljama de Lleida el 1391. Hi ha memòria de jueries constituïdes a l'Aragó. Són aquestes: Saragossa, Calataiud, Daroca, Sádaba, Tarassona, Osca, Alcolea de Cinca, Barbastre, Eixe, Fraga (Vallobar i Saidí dins la baronia de Fraga), Jaca, Montsó, Tamarit, Terol, Borja, Alagó, Ruesta, Sos, Tauste, Uncastillo, Albarrasí, La Almunia, Híxar, Magallón, Pina, i alguns pobles del comtat de Luna. Cada comunitat jueva es comportava —com afirma M. A. Motis Dolader— com una societat global, però enmig de la cristiana.¹⁹ Pel que respecta a la zona de l'actual Baix Cinca, és a dir, les localitats amb jueries dependents de Fraga, sabem que existí una vinculació familiar i econòmica amb Alcolea de Cinca, Penyalba, Vallobar, però des-

17. ACA, C, reg. 60, f. 1-2v.

18. ACA, C, reg. 80, f. 75.

19. M. A. MOTIS DOLADER, «Los judíos aragoneses en la baja Edad Media (1283-1479)», en *Historia de Aragón*, vol. 6, Saragossa, 1985, p. 1253-1479.

coneixem fins al moment l'existència de jueus a Torrent de Cinca i Vilella de Cinca. A Saidí li fou concedit tenir casals de jueus en agraïment del rei Ferran pels ajuts prestats per Berenguer de Bardaixí, sense que tinguem notícies de cap instal·lació en aquell lloc durant el segle xv.

Ubicació de la jueria

A Fraga els jueus ocupaven el barri conegut com *La Collada*, que en aragonès significa el punt més alt. Però també pot tractar-se d'una deformació de la paraula *Call* o *Callada*, en fonètica fragatina *La Callae*. La porta era al carrer del Barranco junt al castell de Montcada, i el veïnat s'estenia per un llarg carrer: el carrer del Barranco fins a la Collada, que ocupava els actuals carrerons de San Julián, Santa Irene, Aitona, i Santa Margarita, que es transformà en un nucli on es practicava l'artesanía local, el comerç, i les professions liberals. Va estar ubicada al peu del castell, com la de Montsó. L'accés a la jueria de Fraga es podia fer pujant pel citat carrer del Barranco, per la plaça del rei junt al palau reial —per on transcorria el camí reial—, o des del barri sarraí. Una nota de l'any 1466 que es conserva fa referència a l'esmentat accés del Barranco: «el camí real que puge al castell e a la juería». Aquell any l'accés havia quedat bloquejat per forats provocats per l'excés de pluges.²⁰

El barri estava situat dintre d'un recinte emmurallat que devia romandre tancat de nit i en determinats dies, com ara per Setmana Santa. La jueria o call disposava de forn, magatzems, pou o *sitges*, cellers, tallers o botigues que donaven al carrer. Cal suposar que disposava de carnisseria, taverna, botiga de fruites i verdures, alguna alcaceria per a la venda d'objectes de luxe, venda de teixits i una casa on hi havia uns banys públics. L'edifici més concorregut, del qual encara no es coneixen restes arqueològiques, era la sinagoga. La sinagoga era el punt de reunió, consulta, pregària, lloc de celebracions socials i escola.

Davant l'absència de dades arqueològiques sobre el *call* de Fraga, la sinagoga, el fossar o cementiri jueu, o d'alguna inscripció hebrea, ens hem de conformar fins al moment amb els documents que van apareixent, especialment a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, la Cancelleria de la qual va començar a funcionar, pel que sembla, el 1252.

20. AMF, *Actes*, 118/1, f. 188r-189v, Fraga, 27 de juliol de 1466.

Estructura orgànica

Al voltant de l'any 1280 ja existia la figura de l'*alfaquí*, per nom Jessués, dada que corrobora la constitució de la juevia de Fraga com a comunitat, la qual, com les altres juevies, era regida per un organisme amb atribucions jurídiques, que representava la comunitat. Era l'aljama, integrada per l'adenantat, un rabí o mestre, un clavari o ecònom, un almoïner, un *caminador* o pregoner, un porter o vigilant del barri, coincidint algun d'ells amb la funció d'alfaquí o jutge.²¹ Tots ells constituïen a Fraga el grup dels gestors de l'aljama. Les lleis per les quals es regien eren de diferents menes: les que derivaven dels llibres religiosos jueus (Bíblia, Talmud, Torà i la Misnà); també els estatuts locals, particulars o territorials en allò que els afectava (*Usatges*, Furs d'Osca, Ordenances de 1328, consuetuds...), així com els diversos privilegis concedits pels successius monarques. L'aljama era presidida per l'adenantat, i el conjunt de tots els jueus caps de família, que constituïen l'Assemblea. Una condició *sine qua non* per a ser membre del consell era de ser home i peïter, és a dir, contribuent dels impostos de la comunitat.

El nomenament de l'adenantat era anual, i aquest havia de jurar el càrrec damunt els deu manaments que li eren mostrats pel procurador o comissari reial en presència de tota l'aljama. Aquest càrrec havia de ser ratificat pels monarques i tenia salari propi. Llurs funcions eren cinc: representatives, executives, electives, econòmiques i jurídiques. Corresponia al mestre o rabí de dirigir l'oració a la sinagoga (*hazzan*), d'efectuar la degolla dels animals (*šohet*), o de formar els nens i joves en la vida religiosa. El mestre solia tenir com a ajudant un sagramista o *šammaš*. Entre els seus drets hi havia el de no estar censat per a impostos generals de la vila.

Com a la majoria de les aljames, la de Fraga disposà de tres poders i òrgans: el judicial, a càrrec de l'adenantat; el legislatiu o consultiu, a càrrec de l'assemblea; i l'executiu, a càrrec del consell de l'aljama, format per sis dels seus membres. Els delictes civils podien ser jutjats a la mateixa aljama, amb la presència dels seus notaris, dos testimonis com a mínim, i segons els rituals propis dels jueus, els furs d'Osca i els costums propis de la localitat. Per als delictes de sang o jurisdicció criminal intervenien el procurador fiscal i el batlle de la vila.

21. Per a un bon coneixement del funcionament judicial d'una aljama aragonesa, hom pot consultar Á. LÓPEZ ASENSIO, «Ordenamiento jurídico de la aljama judía de Calatayud», en *Actas del IV Encuentro de Estudios Bilbilitanos*, II, Calataiud, Centro de Estudios Bilbilitanos, Institución «Fernando el Católico», 1997, p. 151-177.

La comunitat coneixia l'hebreu i el català, i alguns dels seus membres l'aragonès i el llatí, llengua amb què estaven redactades les ordinacions del 15 de juliol de 1328 per als jueus de la vila. Aquestes ordinacions són per a la historiadora Asunción Blasco les més completes de totes les conegudes fins avui, especialment per la seva antiguitat. Confirmades per Alfons III (IV d'Aragó), s'hi especifiquen nombroses qüestions relatives a urbanisme, mercats, drets de propietat, control de la immigració, composició del consell i atribucions de l'aljama, organització judicial, sistema fiscal, préstecs a interès, ús del forn, carnisseries...²²

El contingut essencial d'aquestes ordinacions de la comunitat jueva de Fraga de 1328 és, en resum, com segueix:²³

1. Foren concedides per Guillem de Montcada i confirmades pel rei Alfons III com a privilegi, els quals prometen respectar la immunitat del barri, i no construir cap pòrtic que comuniqui la jueria amb el palau dels Montcada.

2. Els autoritza a utilitzar el maell i el forn amb total llibertat, sense que estiguin obligats a pagar cap part de les coccions amb pans.

3. Poden tenir sinagoga dins el call, en la qual celebrar llur culte i llurs tradicions.

4. Ningú no pot adquirir una casa dins el call sense l'autorització i amb el coneixement del Consell de l'aljama, ni tan sols per raó de deutes.

5. Han d'habitar en el barri i poden hostatjar en llurs cases qui desitgin, i poden, així mateix, prohibir l'entrada als no jueus.

6. Si algú intentava entrar al call per robar o fer dany als seus habitants, els concedeix total llibertat per a defensar-se.

7. Els autoritza a residir en qualsevol lloc de la vila temporalment, només en casos d'extrema gravetat per deteriorament de la casa que habiten.

22. A. BLASCO MARTÍNEZ, «Los judíos del reino de Aragón: Balance de los estudios realizados y perspectivas», en *Actes del I Colloqui d'Història dels Jueus a la Corona d'Aragó, Lleida, 1991*, p. 13-96; ídem, «Juderías de Aragón en la Baja Edad Media», en *IV Jornadas sobre el Estado Actual de los Estudios sobre Aragón celebradas en Alcañiz, 1981*, Saragossa, Cometa, 1982, p. 243-249; ídem, *La judería de Zaragoza en el siglo XIV*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1988.

23. ACA, 476/136r-143r, any 1328. *Confirmación de los privilegios y franquicias a los judíos de Fraga, concedidas por Montcada*. Signades pel rei d'Aragó Alfons IV, les testificaren els arquebisbes Johan de Toledo i Heriáno del Rey, i Pedro de Zaragoza, canceller reial, seguits d'Arnau Roger de Pallars, Gaufredo de Gilabert, Gil de Atrosillo. Foren redactades per Bartolomé de Puig, escrivà del rei.

8. Si haguessin de pignorar casa seva, que això sigui fet davant la presència de dos jueus idonis i la presència del batlle, al qual no se li poden tancar les portes de la jueria.

9. Poden elegir adenantats fins a formar un consell de sis homes amb potestat sobre tot el que faci referència a impostos, així com fer servir l'Alcorà i la *Suna*, o sigui, la llei islàmica, o imposar la *Çofra*, o calònies, amb potestat per a castigar maldats i impedir l'activitat dels delinqüents.

10. Els concedeix la facultat de pronunciar excomunionis (*herem we-nidduy*) sempre que en tinguin necessitat.

11. Poden declarar nul el testimoniatge de cristians o sarraïns contra jueus, si no és aplicat en la mateixa forma que l'aljama dels jueus d'Osca.

12. No poden ser detinguts ni empresonats des del divendres al migdia fins a la sortida del sol de dilluns en cap cas, ni en altres festivitats jueves, i poden oferir fiances per a celebrar-les, amb excepció de la justícia criminal.

13. En qualsevol lloc del terme de Fraga on tinguin heretats són afranquits de quèstia i peita de cristians, i les poden posseir sense cap perjudici.

14. Poden absentar-se de Fraga amb total llibertat, així com rebre la visita de qualsevol jueu.

15. Posseeixen total llibertat per a imposar els tributs comuns i actuar contra els qui es neguin a satisfer-los; tothom està obligat a pagar els impostos al seu senyor, llevat del batlle jueu i la seva família.

16. La prestació de jurament a favor de cristians i moros s'ha de fer segons la llei de Moisès.

17. Estan exempts d'impostos generals de la vila (quèstia, herbatge, carnatge, cenes, fiances, monedatge, o de caràcter militar com ara host i cavalcada, havent de contribuir en el morabatí solament si ho fa la ciutat d'Osca. Fins i tot el carnisser queda lliure de tota alcabala. A canvi faran una donació anual i perpètua de 200 s. j. per la festa de Sant Miquel.

18. Tots els assumptes judicials es tramitaran d'acord amb el fur d'Osca i llurs lleis jueves.

19. Poden transitar per qualsevol lloc de Fraga i el seu terme, per pescar, caçar o tallar llenya, lliurement i sense cap contradicció.

20. Poden prestar diners a cristians sense superar els quatre diners per lliura al mes, sent lliure l'interès que es fixi als sarraïns. Poden demandar els morosos davant els tribunals de justícia.

21. Són confirmats tots els privilegis concedits pel seu predecessor.

22. Són ampliat els privilegis en poder elegir el mostassà del barri jueu, i el mostassà dels cristians no pot intervenir dintre de les vendes efectuades en el barri o call.

23. Confirma el privilegi de la llibertat de visita de jueus forasters al barri sense que se'ls pugui obligar a prestacions de cap mena.

24. Els amplia el privilegi de tenir carnisseria fora del barri, amb carnisser cristià, moro o jueu.

25. Amplia el privilegi de l'entrada lliure de jueus a Fraga, tant dels que hi acudeixin per a celebracions de bodes o per causa de defuncions com de qualsevol persona amb caràcter d'emissari o procurador.

26. Amplia el privilegi d'adquisició de cases i béns fora del barri, tot gaudint de les mateixes franquícies i llibertats que els jueus d'Osca.

Aquestes ordinacions de 1328 foren confirmades per última vegada pel rei Ferran l'any 1413 i restaren en vigor —amb lleugeres modificacions en les contribucions— fins a l'expulsió de 1492.

En virtut del dret d'allotjar qui volguessin en llur barri, gaudiren de la visita i residència temporal d'un dels pensadors jueus més coneguts a Aragó: Issac Arama, autor d'obres de filosofia i de religió molt importants. Segons que sembla, va escriure una part del seu llibre més conegut, *'Aqedat Yišḥaq*, 'El sacrifici d'Isaac', a la jueria de Fraga.²⁴ El nivell de preparació cultural dels seus membres prengué relleu a principis del segle XV, amb els escrits del jueu fragatí mestre Astruc Rimoc, el qual trobem més tard, per causa d'uns deutes, a les presons de la ciutat de Lleida.²⁵ El batlle d'aquella ciutat, Jofre de Brecerola, va rebre instruccions per a alliberar-lo, en atenció al fet que era metge del bisbe d'aquella seu i persona de gran estima del noble comte de Cardona.²⁶ Una vegada convers, amb el nom de Francesc de Sant Jordi, protagonitzarà una de les pàgines literàries més destacades —segons paraules de Yitzhak Baer— sobre la contro-

24. C. SIRAT, *La philosophie juive au Moyen Âge selon les textes manuscrits et imprimés*, París, CNRS, 1983, p. 431-434; S. HELLER-WILENSKY, *Rabbi Yišḥaq 'Arama u-mišnato* [Títol anglès: *The philosophy of Isaac Arama in the framework of Philonic philosophy*], Jerusalem, 1956; Ch. PEARL, *The medieval Jewish mind: The religious philosophy of Isaac Arama*, Bridgeport, Connecticut, 1972.

25. En una carta que escrigué a finals de 1391 —que Y. Baer recull—, aquest metge jueu de Fraga ens parla de les conversions de la vila. Va tenir diversos fills. Després dels avalots de 1391, i a mitjan segle XV, trobem uns quants Rimoc a la jueria de Montsó: des de 1397 Jentou Rimoc, Jucef Rimoc (major); Jefudà Rimoc, Jucé Rimoc, Vidal Rimoc, Yom Tov Rimoc (rabí); Issac Rimoc (entre 1465-1478), i Samuel Rimoc (el 1463). Vegeu aquesta i d'altres notícies a F. A. LASCORZ ARCAS, «La aljama judía de Monzón. La olvidada», *Por los caminos de Sefarad* (Madrid), núm. 3 (2002).

26. ACA, C, reg. 2163, f. 82 (català), 10 de juny de 1409.

vèrsia generada en les conversions derivades de la disputa de Tortosa de 1413-1414.²⁷

Sistema fiscal, deute censal de jueus i privilegis protectors

a) *Sistema fiscal*

Els jueus tenien llurs pròpies càrregues: **ordinàries**, com el dret de cena d'absència (300 s. j.), i el pagament de 200 s. j. a 400 s. j. anuals a perpetuïtat de quèstia; que en aquesta aljama ascendia a 200 s. j. des de 1389, i va ser pagada el 1393 a Bernard Coscó, mercader de Saragossa, per mandat del rei, i el 1394 i 1395 lliurada a Gil de la Raz. En passar la vila i baronia a mans de la reina Maria de Luna, el rei Martí manà al collector dels impostos del Regne d'Aragó, Josep Sagristán, que no incomodés l'aljama dels jueus de Fraga amb el propòsit de cobrar impostos reials, com el de cena, ja que estaven dispensats d'aquest impost. Hi afegeix que, quan es trobaria a Saragossa, estudiaria la quèstia.²⁸ L'impost de cena quedà restablert per als hereus de Maria de Luna el 1407.²⁹ Desapareguda l'aljama el 1416, es restablí vint anys més tard. Un cop recomposta l'aljama el 1436, va continuar funcionant segons el mateix sistema contributiu. Així, el 1438 ja estava restablerta com a vertadera aljama, car juntament

27. Y. BAER, *Die Juden im christlichen Spanien. Erster Teil: Urkunden und Regesten. I. Aragonien und Navarra*, Berlín, 1929 (reedició facsímil, Gregg International Publishers Ltd., Anglaterra, 1970), p. 808. Francesc de Sant Jordi era mestre en medicina, i juntament amb son fill Andreas, també mestre en medicina, tenien cura de la salut dels seus veïns a la vila de Fraga. El rei Ferran els concedí protecció en una carta datada a Morella el 22 d'agost de 1414. El 1418 defensaren amb èxit l'exempció dels impostos que hom els reclamava sobre el deute dels jueus de la vila. (ACA, C, reg. 2564, f. 150r-v [llatí], Fraga, 28 de novembre de 1418.) Veg. també F. TALMAGE, «The Francesc de Sant Jordi - Solomon Bonafed letters», *Studies in medieval Jewish history and literature*, Harvard University Press (1979), p. 337-364; A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eva*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908-1921 (reedició facsímil, Barcelona, 2000), vol. II, doc. 252, del 23 d'agost de 1381, en què el rei Pere el commina a tornar certs llibres de medicina que li reclamava un altre metge jueu.

28. ACA, RC, 2310, f. 1 (llatí), 8 de juny de 1397. J. SALARRULLANA DE DIOS, *Estudios históricos acerca de la ciudad de Fraga*, II, Fraga, Ayuntamiento de Fraga, 1990, p. 69-70, 181-182.

29. ACA, C, reg. 2260, f. 73r-v (llatí), València, 31 de desembre de 1407. Foren considerats hereus tant el rei Martí de Sicília com el comte d'Urgell.

amb unes altres dinou localitats aragoneses contribueix a l'impost de la cena reial amb la quantitat de 200 sous jaquesos.³⁰

També satisfèia càrregues **extraordinàries**, com ara casament d'infants, coronació reial, morabatí o monedatge. Aquestes contribucions solien fer-les pel seu compte, tot i que, després de la crisi demogràfica de 1405 veiem que contribuïen ensems amb els cristians. Exemples de taxes reials de jueus foren: trenta florins d'ajuda al rei el mes de maig de 1390 en mans del mercader de Saragossa, Berenguer de Cortilles;³¹ quaranta florins el mes de novembre de 1390 amb perdó de totes llurs calònies;³² quatre-cents florins d'or que rebé el seu tresorer Julià Garrius, lliurats personalment en l'estada reial a Fraga cap a la fi de 1390, que els eximien, en canvi, de peïtes i contribucions, de penes civils i criminals, sense tenir en compte el sexe, i els renovà i confirmà les ordinacions.³³ El rei Martí sollicità ajuda dels jurats i prohoms de la vila de Fraga a les aljames de jueus i moros de la vila pel naixement del seu fill primogènit Martí de Sicília.³⁴ Els jueus pagaven l'11 de març de 1399 la quantitat de vuitanta florins en concepte de coronació segons certificació del notari Johan Martínez Caveró.³⁵ La mateixa aljama jueva lliurava a la reina uns altres vint-i-cinc florins al mes d'abril, pels quals aquesta ratificava el privilegi o la concessió d'imposar cises per un temps de deu anys;³⁶ per a la coronació de la reina, segons demanda feta el 1414 a l'aljama dels jueus de Fraga, vint-i-cinc florins d'or, és a dir, 500 s. j.³⁷

El sistema habitual per a recollir aquestes tributacions consistia en la contribució per famílies, de les quals estaven exemptes aquelles que ocupaven càrrecs representatius. Per a satisfer millor les càrregues fiscals, se'ls concedien cises de forma temporal, que carregaven sobre la venda de productes. Aquestes cises

30. A. DE CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y arte de la antigua ciudad de Barcelona*, Madrid, 1779 (reedició facsímil, Barcelona, 2001), p. 83.

31. ACA, RP, Maestre racional, reg. 388, f. 26v, 15 de maig de 1390.

32. ACA, RP, Maestre racional, reg. 389, f. 53v-54, Fraga, 22 de novembre de 1390.

33. ACA, RC, 1899, f. 84r-v (llatí), 15 de novembre de 1390.

34. ACA, RC, 2242, f. 93, 94 (català), 8 de març de 1399.

35. ACA, RP. MR. 524, f. 7v (català); *Libro del Tesorero General Jacme Pastor*, 17 de març de 1399.

36. ACA, RP. MR. 524, f. 10v (català); *Libro del Tesorero General Jacme Pastor*.

37. ACA, CR, Fernando I, caixa 28, núm. 2571 (aragonès); any 1414. El rei concedí a la seva muller, la reina Margarida, la quantitat de 3.000 florins per a la seva coronació, segons carta del conservador del tresorer Ribes Altes: en el repartiment s'assignen 100 florins (fl.) a l'aljama jueva de Sariñena i 40 fl. a l'aljama de Tamarit, quantitats que ens indiquen les proporcions relatives entre aquestes aljames. (ACA, RC, 2355, f. 49v-50r, [català].)

només podien introduir-les per privilegi reial, amb la satisfacció d'unes taxes. Una de las contribucions més genuïnes fou la fórmula contributiva d'influència lleidatana, des de 1283, anomenada del «solidum et libram». És conegut el document titulat «Carta del sou e de la Liura», que es conserva, en llatí, en el cartulari de Fraga actualment a Saragossa. Aquesta fórmula consistia en el fet que cada membre havia de presentar, sota jurament, una declaració escrita especificant les propietats i els ingressos que tenia.³⁸ Aquest sistema de contribució era el que preferien les famílies més humils, mentre que els rics s'estimaven més el segon sistema de tributació, en què la distribució la feien els repartidors d'impostos. Aquest sistema desaparegué quan Fraga va perdre la dependència de Lleida, vers el 1368.

D'altra banda, els jueus de la vila gaudien de llibertat per a adquirir o vendre propietats, o efectuar préstecs a interès; interès que els monarques protegien, com fou el cas del jueu fragatí Astruc Çabara, que el 1372 tenia comerç obert a Maella, a qui se li reconeix el deute de 400 s. j., amb un interès del 9 %, tot acceptant, a més, un altre recàrrec d'un 15 % per demora, tenint en compte els privilegis de Fraga.³⁹

b) Censals de jueus

La jueuria o el call de Fraga es va anar carregant amb diversos censals com a conseqüència de crèdits sol·licitats a particulars, tant per a pagar taxes reials com per a satisfer els interessos del deute en qüestió. Podem oferir diverses notícies sobre això:

b.1) El 1361 l'infant Ferran confirmà la venda de les herbes de Fraga, que s'havien pagat a Guillem de Montcada, a favor de Pere Ardovi, ciutadà de Lleida, el 1327, per un preu de 3.000 sous (2.000 s. j. i 1.000 sous barcelonins [s. b.]). En aquests censals estava implicada l'aljama. És a aquest impost que sembla fer referència la reclamació del jueu Içach Costal, adenantat de l'aljama el 1373, responsable de fer front a l'impagament de 500 s. b. censals anuals sobre els 6.000 s. b. venuts a la citada aljama en el deute que contragué la vila, pensió censal que vencia el 16 de novembre de cada any. Quan el 28 de novembre de 1373, una sentència de Don Lope Aznal de Ferrera, notari de Saragossa, els obligava a satis-

38. SALOMÓ BEN ADRET, *Dictamen* III:383. Cf. F. BAER, *Historia de los judíos en la Corona de Aragón (s. XIII y XIV)*, trad. d'Antón Sanmartín, Saragossa, 1985, p. 217.

39. Archivo de la Fresneda, Boletín Histórico y Geográfico del Bajo Aragón, juliol-agost de 1928.

fer els pagaments, l'aljama allegà que no podia satisfer-los perquè tenia les arqués exhaustes.⁴⁰

b.2) Sent Justícia d'Aragó Joan Jiménez Cerdán (1362-1411), l'aljama de jueus de Fraga, ensems amb el Consell de la vila, litigaren amb David Abnaxech, jueu d'Alcolea de Cinca, per un cens de 500 s. j. per preu de 7.800 s. j. que reclamava el seu fill Salomó Abnaxech, després de la defunció del seu pare.⁴¹ Aquest censal fou venut a Johan de Francia, veí de Saragossa, pel notari de la vila Guillem Agustín en nom de l'aljama, pel mateix preu i pel mateix cens anual.⁴²

b.3) Durant els regnats de Joan I i Martí l'Humà els deutes es van fer més evidents. El 1387, les aljames jueves de Fraga i Vallobar es veuen incrementades amb la presència de jueus no peiters procedents de llocs no reials, i el rei Joan, amb el desig d'evitar conflictes, els mana de tornar als seus llocs d'origen, tot encarregant el compliment d'aquest manament al notari Raymundo de Berbegal, batlle i col·lector de les rendes de Fraga.⁴³

b.4) El 1391 el pergami número 33 de l'Arxiu Municipal de la vila reflecteix els deutes dels jueus de la vila en favor de la mateixa:

Ximtoh, jueu de Fraga	2.400 s. j. per preu de	12.000 s. j.
Albuts, jueu de Fraga	80 s. j. per preu de	400 s. j.
Guareny, jueu d'Alcolea	400 s. j. per preu de	2.000 s. j.
Jufa, jueu de Montsó	300 s. j. per preu de	1.500 s. j.
Abnarrabi, jueu de Saragossa	450 s. j. per preu de	2.300 s. j.
	<hr/>	
	3.630 s. j.	18.200 s. j.

b.5) Hom concerta també una sol·licitud als creditors perquè acceptin una concòrdia de reducció del deute dels jueus, després dels esdeveniments

40. AMF, perg. 26 de la catalogació antiga, transcrit íntegrament a J. SALARRULLANA DE DIOS, *Estudios históricos...*, 1990, p. 55-65.

41. AMF, perg. 67 i 69. L'esmentat Salomó prengué el nom de Johan Díaz d'Aux en convertir-se.

42. APNZ, notari Pedro Monzón. Any 1461.

43. ACA, C, reg. 1971, f. 10v-11r (llatí), 24 de gener de 1387. Un d'ells fou Açacum Samarelli, que era a Cervera l'octubre de 1387. Des d'allí manifestà la seva desaprovació pel fet que li reclamessin l'onzè, la peita, la quèstia, i altres demandes i missions pels béns que va tenir quan residia a la vila. Tot això promogut en manifestar Francesc de Fer, que adquirí els béns del jueu absent, que tals impostos eren atribuïbles solament al dit jueu i no al comprador. (ACA, C, reg. 1828, f. 96r (llatí), 16 d'octubre de 1387.)

de 1391.⁴⁴ A canvi, l'aljama ha d'empenyorar tots els ornaments de la sinagoga.⁴⁵ Segurament aquests empenyoraments responien a la garantia per a la satisfacció dels deutes contrets per aquella aljama.⁴⁶ Com a contrapartida, els jueus reclamaran privilegis i la cooperació de les aljames veïnes contra els abusos dels impagats.⁴⁷

b.6) A Fraga, l'adenantat i el mestre Astruc Rimoc, així com Jucef Xicón, jueus de l'aljama, notifiquen que dos conversos de Lleida, Pere Meseguer i Tristán dez Coll, abans anomenats Raffayen Alamar i Salvat Entran, pretenien fer-se càrrec de les *tornes* —pagaments fraccionats— que satisfieia Fraga als jueus de Lleida. L'intent d'eludir la contribució de Fraga, protagonitzat per Salomó Xicón, jueu de Fraga, que rebia ocultament la visita dels citats conversos lleidatans, fou pres com un furt greu als interessos reials. Els jueus Rimoc i Xicón havien ofert a la sinagoga de la vila 20 florins d'or en ajut dels de Lleida.⁴⁸ El mes de març de 1392, el rei fa comparèixer davant seu mestre Astruc Rimoc⁴⁹ i Isach Moyx, jueus de Fraga, per tractar de diversos assumptes.⁵⁰ Probablement també sobre el senyal distintiu dels jueus sobre els vestits.

b.7) Entre els anys 1392 i 1409 han de satisfer la part proporcional del préstec dels 100.000 s. j. presos per la vila als creditors catalans: Bernat Cortit, Johan de Sobirats, Bernat de Navers i Bertran Navarra, i correspon a l'aljama la quantitat de 18.200 s. j. per un cens anual de 3.630 s. j.

b.8) Gil de La Raz, donzell i cambrer del rei, compra per a ell i els seus descendents, a perpetuïtat, 200 s. j. censals a percebre en el mes de gener de cada any, sobre l'aljama dels jueus de la vila de Fraga, quantitat carregada a la quèstia

44. ACA, C, reg. 1879, f. 71r (llatí), 11 de novembre de 1391.

45. F. CANTERA, *Sinagogas españolas*, Madrid, 1955, p. 218; J. GOÑI GAZTAMBIDE, «La conversión de la aljama de Fraga», *Hispania Sacra* (Madrid), 13 (1960), p. 205-206.

46. Un deute important era el contret amb Pere Ardoví de Lleida (3.000 s. j.); o l'abonament de 4.500 s. j. anuals, des de 1373 fins a 1388, pels 150.000 florins corresponents a la venda de la vila per la infanta Maria de Portugal en favor del rei Pere el Ceremoniós.

47. Era el cas de Simó Caldera, advocat, ciutadà de Lleida, que devia a l'aljama de la vila un cens de 166 s. j. a satisfer per la festivitat de Sant Antoni Abat, segons pactes establerts per Esteve Carvi, notari de Fraga. (ACA, C, reg. 1901, f. 102r (llatí), 10 de novembre de 1391.)

48. ACA, C, reg. 1949, f. 66v-67r (català), 5 de març de 1392.

49. Després de les conversions protagonitzades per sant Vicent Ferrer, Astruc Rimoc i Salomó Rimoc adoptaren el nom de Francesc Sant Jordi i Andreu Sant Jorge (ACA, C, reg. 2381, f. 95r).

50. ACA, C, reg. 1949, f. 81r (català), 28 de març de 1392.

d'aquesta aljama, que ascendia a 2.800 s. j.⁵¹ El 23 de setembre de 1393 el rei insisteix prop dels adenantats del consell, secretaris i singulars de l'aljama de jueus de Fraga que satisfacin íntegrament la quantitat de 200 s. j. que havia de lliurar al dit La Raz.⁵²

b.9) A en Pere Oliva de Lleida deuen un cens anual de 700 s. j. segons que constatem per a l'any 1393, que és carregat a la quèstia.

b.10) El 18 d'agost de 1407, el rei Martí demana a tots els creditors de la vila de Fraga, poblets i aljames que, per tal d'evitar la perdició de tots ells, redactin contractes de censals i violaris amb l'ajuda del procurador de la vila Francesc de Montbui, el tresorer Francesc Ferriol, i el jurista de Saragossa Berenguer de Bardaxí.⁵³ Ja el 1408, el tresorer Francesc Ferriol presentava a l'aljama unes instruccions sobre les contribucions que els corresponien.⁵⁴

b.11) El convent dels frares agustins de la vila era creditor de l'aljama, i presenta una súplica perquè els paguin «las deudas que la aljama de los judíos de Fraga tienen con ellos desde hace varios años», consistent en un cens anual de 170 s. j.⁵⁵

b.12) També és creditora de l'esmentada aljama dona Violant de Bar, reina vídua, el 1410.⁵⁶

b.13) Al prevere Francesc Comella, beneficiat de la capella del Cos de Crist a l'església de Sant Joan de Lleida han de satisfer cada any, per la festa de Sant Anton del mes de gener, un cens anual de 166 sous, s., 8 diners jaquesos, d. j.⁵⁷

b.14) Recollim també aquí un deute de jueus de Fraga que sembla més aviat de caràcter particular. És l'únic en aquest sentit que hem localitzat: l'any 1412 el rei Ferran mana al justícia del Regne d'Aragó que protegeixi totes les aljames davant la queixa presentada pels jueus aragonesos sobre els nombrosos deutes a què hom els sotmetia.⁵⁸ El rei Ferran ordena al procurador i batlle de Fraga que

51. ACA, RC, 1934, f. 51v-52r (lletí), 22 de gener de 1393; ACA, RC, perg. Juan I, Armario Aragón, sac Santa Engràcia, núm. 124 (lletí), 22 de gener de 1393; ACA, RC, 1934, f. 48v-51r (lletí), 26 de gener de 1393; ACA, RC, 1934, f. 48v-51r (lletí), 26 de gener de 1393. Justifica aquesta donació un deute del rei. A més d'oferir-li la quèstia dels jueus de Fraga, li dóna: «tres sueldos un dinero óbolo y pugesca barcelonesa más por libra, lo que hace una suma de 3.242 s. b.»

52. ACA, RC, 1934, f. 52r-v (lletí), 23 de setembre de 1393.

53. ACA, C, reg. 2181, f. 229v-230 (català), 19 d'agost de 1407.

54. ACA, C, reg. 2260, f. 179v (aragonès), 22 de març de 1408.

55. ACA, C, reg. 2163, f. 171v (lletí), 8 de novembre de 1409.

56. ACA, C, reg. 2236, f. 165v-166 (aragonès), 10 de febrer de 1410.

57. ACA, C, reg. 2164, f. 81v-82 (lletí), 20 de febrer de 1410.

58. ACA, C, reg. 2381, f. 15v-16v (lletí), Barcelona, 12 de desembre de 1412.

obligui Astruc Rimoc, jueu de la vila de Fraga, a satisfer a Bernat Ferriz, nou convers resident a Lleida, les 30 lliures d'un deute que havia contret l'esmentat Astruc des de l'1 de juny de 1409 amb Francesc de Bosch, ciutadà de Lleida, en el qual havia actuat de fiador aquell Bernat Ferriz, a qui s'havia obligat a pagar el deute i que, per no haver-lo satisfet, era detingut a les presons de Lleida des de feia tres mesos.⁵⁹

b.15) Als neòfits com Martí Dídac i la seva esposa Violant Dídac, residents a Osca, com a hereus de Samuel Benvenist, jueu de la vila de Fraga, hom els reclama la part del cens corresponent a la compra dels 3.000 sous sobre les herbes de la vila i de l'onzè,⁶⁰ cens que va deixar de ser pagat sense motiu aparent, probablement per haver desaparegut la documentació de la sagristia de l'església de Sant Pere.

b.16) La protecció reial sembla que es generalitzà: els 30 membres que constituïen el Consell de l'aljama de Saragossa rebien la notícia que hom els ajornava els deutes pel temps d'un any.⁶¹ Així mateix, una carta del rei el 1414 demanava a les aljames de jueus i sarraïns de la vila de Fraga que reconguessin en el seu ofici Francesc de Montbui el 6 de desembre,⁶² la qual cosa demostra que s'estava produint algun tipus de conflicte entre aquest oficial i les aljames. Era el preludi de les conversions i de la despoblació de l'aljama.

b.17) I per acabar, cal esmentar, sintetitzant-la, l'explicació que el Consell de l'aljama i el clavari havien presentat a l'infant Alfons sobre els principals problemes que hi provocaven els neòfits: l'obligació de contribuir en nombroses càrregues econòmiques de la vila, amb instruments, comandes i altres vendes censals, en les quals incloïen els homes i les dones que havien format part de l'aljama abans d'esdevenir cristians, incloses les cises imposades amb anterioritat a l'aparició dels neòfits.

59. ACA, C, reg. 2363, f. 10r-v (llatí), Lleida, 29 d'octubre de 1412.

60. ACA, C, reg. 2445, f. 213v (llatí), Saragossa, 6 d'octubre de 1414. El rei Ferran perdona tots els deutes dels conversos de Falset, Alfons de la Cavalleria i Francesc Jonqueres. (ACA, C, reg. 2389 (llatí), Montblanc, 9 de novembre de 1414.)

61. ACA, C, reg. 2393, f. 88r-v (llatí), Lleida, 6 de desembre de 1413.

62. ACA, C, reg. 2564, f. 147v-148v (llatí), Fraga, 30 de novembre de 1418.

Censals i deutes de jueus

<i>Anys</i>	<i>Creditors i pensió</i>	<i>Deutes globals i concòrdies</i>
1317-1393	Monestir de Sixena	
1327	Guillem de Montcada	
13--?-1389	Pere Garcés de Janues, 233 s. 4 d.	
1361	Pere Ardoví, 3.000 s.	Part proporcional de tota la comunitat de Fraga: 45.000 s.
1362-1461	Salomó Abnaxech (Johan Díaz d'Aux), d'Alcolea, 500 s. j.	7.800 s. j.
1373	Içac Costal satisfà el deute censal anual de 500 s. j.	Sobre 6.000 s. j. de la vila
1391	Els jueus de Lleida encara reclamen les <i>tornes</i> de Fraga	L'aljama empenyora ornaments, joies i objectes d'art com a garantia
1392	Les monges de Sixena reclamen deutes contrets el 1317	
1392-1409	Bernat Cortit, Johan de Sobirats, Bernat de Navers i Bertran Navarra, tots de Lleida, 3.630 s. j.	18.200 s. j. o la part proporcional dels 100.000 s. j. presos per la vila, que eren anomenats 'deute dels catalans'
1393	Lope Sancho de Agüero, 200 s. j.	Sobre la quèstia de jueus
1393-1416	Gil de la Raz, 200 s. j.	Sobre la quèstia de jueus
1393	Pedro Oliva, 700 s. j.	Sobre la quèstia de jueus
1408	Els jueus declaren no poder satisfer els deutes	Proposta del Mestre Racional i del Justícia de com satisfer els deutes
1409	Convent de Sant Agustí de Fraga, 170 s. j.	
1410	Al prevere Francesc Comella, beneficiat de l'església de Sant Joan de Lleida, 166 s. 8 d. La reina Violant de Bar	
1412	Astruc Rimoc deu a Bernat Ferriz, jueu de Lleida	30 lliures jaqueses adquirides per Rimoc el 1409
1414-1436	Desercions de la jueria	
1415	Martí Didac d'Ozca, hereu de Samuel Benvenist de Fraga	Sobre els 3.000 s. de les herbes de la vila i de l' <i>onzè</i>
1416	Johan del Riu, fill de Domingo, 400 s. j.	Pretén el censal que fou de Gil de La Raz
1461	Johan de Francia	7.800 s. j.

És a dir, la pressió econòmica va produir efectes repetits de deserció que foren efectius des de 1414 fins a 1436, que s'afegiren al procés de conversions. El deute dels jueus és molt notori tot al llarg del període que estudiem. L'aljama apareix especialment carregada de censos des de 1373. Tanmateix, els seus creditors, nombrosos, no acaben d'omplir la llarga llista, que pressuposem més extensa, per la lamentable absència de la documentació pertinent.

c) *Els privilegis*

Els privilegis es troben totalment vinculats al sistema de tributació, ja que per a obtenir-los calia fer un pagament a les arques reials. L'actual Arxiu Municipal de Fraga no en conserva còpies; per tant, hem recorregut als registres de la Cancelleria, que apareixen de forma molt dispersa. Un cop ordenats, presentem la següent classificació: obtenció d'ingressos complementaris, reducció de deutes, defensa judicial de si mateixos, absolució en causes civils i criminals, llibertat per a escollir residència a la vila, i exacció del morabatí de 1451. Tots foren confirmats reiteradament pels diferents monarques.

c.1) *Obtenció de privilegis que afavorissin ingressos econòmics complementaris*: les monges de Sixena s'adreçaren al rei Joan per reclamar diversos tributs censals que tenien sobre l'aljama dels jueus de Fraga des de 1317.⁶³ Per a satisfer aquells deutes l'aljama comptava amb un dels ingressos més preuats: la venda de vi de producció local. Per això, quan un comerciant de l'aljama adquiria vi en altres llocs, en comptes de comprar el que es produïa a la vila, perjudicava la recaptació de les cises. Amb el temps el privilegi fou aplicat també a la venda de vi foraster.⁶⁴ El primer privilegi sobre la venda de vi sembla remuntar-se a 1309 i esmenta el permís del monarca per a vendre vi foraster al seu barri.⁶⁵ El rei confirmà aquest document l'any 1322. També l'abril de 1324 els en fou concedit un altre de similar, que duu per títol: «Privilegi del vendament del vi, que non gos entrar en Fraga d'altre loc de Sent Miquel tro a Cinquagésima, per vendre», document que es conserva al Cartulari de Fraga, que es troba al Palau de l'Alja-

63. Arxiu de Sixena. Inventari de don Mariano de Pano, amb data del 5 de maig de 1392.

64. ACA, C, reg. 1896, f. 184r-v (català), 15 de febrer de 1389. Confirmació a ACA, C, reg. 1896, f. 174r-v (català), 15 de febrer de 1390.

65. ACA, C, 222, f. 87v-89v.

feria de Saragossa.⁶⁶ Des de l'any 1331 els jueus de Fraga passaren a dependre de la reina Elionor, esposa d'Alfons el Benigne, juntament amb tota la vila de Fraga i llurs aldees.⁶⁷

El 1387, després del pagament de la contribució per la coronació del rei,⁶⁸ obtenen el privilegi d'imposar novament cises.⁶⁹ El 1389 són autoritzats a una ampliació del privilegi de les cises, durant set anys, aplicable tant als veïns com a les mercaderies.⁷⁰ Nou privilegi el 1389 per a vendre vi propi, amb pena de 60 sous als infractors, dividits en dues parts. Una d'elles per a l'acusador i l'altra per a les arque reials.⁷¹ Una confirmació de tot això la trobem el 1390.⁷² El 1399 s'atorga la confirmació del privilegi de cises i exempció de cenes, i de vendre o d'arrendar tantes coses com poguessin, per un període de deu anys. A canvi, pagarien al rei 25 florins d'or.⁷³ També obtenen l'exempció de l'impost de cena el 1400.⁷⁴ El 1409 aconseguixen el privilegi d'exempció de l'òbol de matança,⁷⁵ així com la renovació de la imposició de cises en el vi, pa, carn, o transaccions comercials, inclosa la creació d'arrendaments, per un temps de deu anys.⁷⁶

c.2) *Privilegis de reducció de deutes*: aquests potser van ser els més esperats en temps de crisi.⁷⁷ També els fou revocada l'ordre donada pel rei Pere el Cerimoniós, per la qual prohibia que reclamessin deutes a favor seu.⁷⁸ Obtenien així

66. AAZ, *Libro de los privilegios de Fraga y sus aldeas*, Cortes de Aragón, Saragossa, 1999, 2 v.; Fraga, 23 de març de 1324, doc. 27, f. 35-38v.

67. ACA, C, reg. 483, f. 258-260v; C, reg. 485, f. 52; i f. 154; C, reg. 484, f. 119; AME, pergamins 197 i 198.

68. ACA, C, reg. 2020, f. 7 (castellanoaragonès), 20 de novembre de 1387.

69. ACA, C, reg. 1892, f. 75v-76r (lletí), 25 d'octubre de 1387.

70. ACA, C, reg. 1897, f. 45r-v (lletí), 20 de juny de 1389.

71. ACA, C, reg. 1896, f. 184r-v (català), 15 de febrer de 1389.

72. ACA, C, reg. 1896, f. 184r-v (català), 15 de febrer de 1389. Confirmació a ACA, C, reg. 1896, f. 174r-v (català), 15 de febrer de 1390.

73. ACA, RP. MR, 524, f. 10v (català), abril de 1399.

74. La reina Maria demana al seu col·lector Pere Ortiz de Savalsa que retorni a l'aljama dels jueus de Fraga 90 s. b. que els cobraren en concepte de cenes d'absència. La reina eximeix els qui supliquin restar-ne exempts. (ACA, C, reg. 2237, f. 156v-57r (lletí), 21 de juny de 1400.)

75. ACA, C, reg. 2205, f. 193v-194 (lletí), 31 de juliol de 1409.

76. ACA, C, reg. 2205, f. 193v-194 (lletí), 31 de juliol de 1409.

77. Arxiu de Sixena. Document datat a Fraga, citat per J. SALARRULLANA, *Estudios históricos...*, 1990, p. 196; ACA, C, reg. 2004, f. 102-117v; C, reg. 2310, f. 1; J. SALARRULLANA DE DIOS, «Estudios históricos acerca de la ciudad de Fraga. La aljama de judíos de Fraga», *Revista de Archivos...*, 40 (1919), p. 69-70.

78. ACA, C, reg. 1987, f. 122r-v (lletí), 13 de juny de 1389. Ordre del rei Pere donada a Montalbà el 15 de juliol de 1378.

mateix la remissió de tot deute per penes civils i criminals que impliqués a adenantats, jutges i oficials jueus.⁷⁹ Se'ls permet igualment que constitueixin una sola comunitat amb els jueus de Barbastre en defensa d'interessos comuns,⁸⁰ en agraïment als seus donatius per a la sortida dels reis de les Corts de Montsó de 1389.⁸¹ El 1390 els és confirmat el privilegi de 1384 pel qual podien vendre béns propis sense pagar lluïsmes ni fadiga.⁸² El rei Martí va demanar als cristians protecció per a les aljames de la vila el 1397,⁸³ tot instant les autoritats de Catalunya que obliguessin els jueus de la vila a tornar a llurs cases. També la reina Maria els confirmà el 1398 tots els privilegis, llibertats, furs, costums i bons usos concedits pels seus antecessors.⁸⁴ Arribats a l'any 1400, concretament el 30 de novembre, els reis Martí i la seva esposa Maria, en atenció a la situació precària per què travessava la vila de Fraga, accedien a la súplica dels jurats i de la universitat, i n'autoritzaven la reducció dels deutes de la forma més convenient possible, els quals incloïen les «deudas de judíos».⁸⁵ No obstant això, el document més important per a conèixer la situació crítica que travessava l'aljama de

79. ACA, C, reg. 1897, f. 52r-53r (lletí), 30 de juny de 1389. No obstant, això, Maria Ardoví, esposa que fou de Pere Garcés de Janues, cavaller, que s'obligà amb els jueus de la vila per una suma de 233 s. 4 d. jaquesos quan era oficial reial a la vila, davant Salomó Sanoga i el mestre Astruc Rimoc, aconseguí que se li retardi el pagament del deute durant tres anys, en ajut de la viuda. (ACA, C, reg. 1987, f. 145r (lletí), 2 de setembre de 1389.)

80. ACA, C, reg. 1897, f. 119v (lletí), 12 de novembre de 1389. Als jueus de Barbastre els concedeix, a més, el perdó de totes llurs penes civils i criminals en atenció a l'ajuda prestada, alhora que per a reparar l'aljama de Barbastre, que es troba despoblada i empobrida, els concedeix totes les llibertats, les franquícies i els privilegis de què gaudien els jueus de Fraga. (ACA, C, reg. 1897, f. 121r-v (lletí), 8 de novembre de 1389.) Notifica així mateix al rabí Açach Pinoch, ciutadà de Barbastre, que ha estat designat per a redactar instruments entre jueus amb caràcter públic. (ACA, C, reg. 1897, f. 135v-136r (lletí), 10 de novembre de 1389.)

81. ACA, C, reg. 1977, f. 44r (català), 8 de novembre de 1389.

82. ACA, C, reg. 1896, f. 183v-184r (lletí), 15 de febrer de 1390.

83. El rei Martí mana al governador de Catalunya i al veguer de Lleida i altres oficials de Catalunya que atenguin la queixa de l'aljama dels jueus de la vila de Fraga, ja que molts d'ells canvien de domicili i es traslladen a diversos llocs del Principat. Els demana que els facin tornar i que romanguin a la vila, i que hi paguin les contribucions. (ACA, C, reg. 2113, f. 30v-31, lletí, Saragossa, 17 de novembre de 1397.)

84. El rei Martí a ACA, C, reg. 2189, f. 88v (lletí), Saragossa, 23 de novembre de 1397. ACA, perg. del rei Martí, carp. 322, núm. 76 (lletí): aquest és l'original. La reina Maria de Luna a ACA, C, reg. 2335, f. 46-47v (lletí), 1 de març de 1398.

85. ACA, C, reg. 2195, f. 117.

Fraga és el document signat per la reina Maria, datat a Barcelona el 20 de maig de 1405, titulat «Aljama judeorum ville Fraga», en què demana que ningú no faci pressió sobre l'aljama de Fraga sota pena de mil florins d'or d'Aragó i posa l'aljama sota la seva protecció.⁸⁶ També el rei Martí, per un document datat a Barcelona el 31 de juliol de 1409, a petició de l'aljama dels jueus de Fraga, promet intervenir en llur defensa i els concedeix la gràcia de ser defensats en tot pel personal del seu servei, així com el privilegi de no ser inculpats per cap de les reclamacions que hom tenia contra ells.⁸⁷

c.3) *Concessió per a defensar-se judicialment a si mateixos*: és de l'any 1391, datat el 14 d'agost, conseqüència dels esdeveniments que havien tingut lloc a l'aljama. Aquesta concessió es convertí en privilegi per un temps de cinquanta anys, segons que redactava l'escrivà Bernat de Jonqueres.⁸⁸ El 1399 obtingueren el dret de no ser molestats.⁸⁹

c.4) *Privilegi d'absolució en tota acció civil i criminal*: ja des de 1330 els jueus de Fraga foren protegits especialment pel rei Alfons i la seva muller Elionor perquè no fossin sotmesos a cap pena.⁹⁰ Tot i aquesta protecció reial, l'historiador Giménez Soler documenta el cas d'un jueu foraster que, en passar per Fraga, fou assaltat i desposseït de totes les coses de valor, tot prometent-li respectar la seva vida si no deia res del que havia passat. Aquell jueu, naturalment, abans d'arribar a la seva destinació, que era Barcelona, denuncià el cas i posà les esperances en mans de la justícia.⁹¹ El 1399 eren eximits de multes i penes pecuniàries, amb excepció d'aquells que havien incorregut en «bausia, sodomia, marzi-nerii et fabricacionis false monete exceptis», concessió que havien de respectar tots, fins i tot el seu hereu Martí, rei de Sicília.⁹² El mateix dia se'ls redimeix de penes anteriors i es prohibeix que siguin sentenciats, ni civilment ni criminalment.⁹³ Però ni tan sols amb la protecció reial podem parlar de bona relació envers els jueus. Valgui com a exemple l'acusació de criminalitat en què es van veure implicats. Francesc Borrell, jurisperit a Saragossa, fill del notari de Fraga Pere Borrell, el qual comparegué davant el Justícia d'Aragó com a procurador

86. ACA, C, reg. 2340, f. 100.

87. ACA, C, reg. 2207, f. 174v (llatí), any 1409.

88. ACA, C, reg. 1901, f. 74v (llatí), 14 d'agost de 1391.

89. ACA, C, reg. 2192, f. 154v-155 (llatí), 18 de juny de 1399.

90. ACA, C, reg. 487, f. 132r-v.

91. A. GIMÉNEZ SOLER, *El poder judicial en la Corona de Aragón*, Barcelona, 1901, p. 48.

92. ACA, RC, 2194, f. 97r-98r (llatí), 24 de desembre de 1399.

93. ACA, C, reg. 2207, f. 174r-v (llatí), 31 de juliol de 1409.

de l'aljama per tractar de la seva defensa,⁹⁴ seguint ordres del rei Martí.⁹⁵ El 1437, el rei Alfons, amb la voluntat d'agrair els serveis de totes les aljames del Regne d'Aragó, els concedeix, per cinc anys, el privilegi de no poder ser encausats per motius civils o criminals.⁹⁶ El mateix rei Alfons, el 1453, les protegia de delictes i les acollia sota la jurisdicció dels seus funcionaris de les pecúnies, tant pel que fa al civil com al criminal.⁹⁷

c.5) *Confirmació de tots els privilegis dels seus antecessors*: quan la comunitat dels cristians començà a veure's impossibilitada de satisfer els censals carregats sobre la vila, el monarca obligà les aljames a participar-hi. Això explicaria la sol·licitud de confirmació de privilegis dels jueus o la creixent despoblació de famílies de la comunitat. Per part de l'infant Ferran, fill del Cerimoniós, es confirmaren els privilegis de la vila el 22 d'abril de 1360 des de Saragossa.⁹⁸ El rei Ferran I Trastàmara confirmà tots els privilegis de l'aljama de Fraga el 7 de febrer de 1413, i obligà l'infant Alfons a respectar-los i a confirmar-los per la seva banda.⁹⁹ El 23 de juny de 1447 el rei Alfons confirmava tots els privilegis de les aljames de jueus de tot el Regne d'Aragó, concedits anteriorment per ell mateix, ampliant aquesta concessió amb deu anys més.¹⁰⁰ Pel juliol d'aquell mateix any 1447, el rei reclamava, per la dita concessió, la gens menyspreable suma de 16.000 florins d'or. El responsable de la collecta fou Andreu de Capdevila.¹⁰¹ El 1452, el rei Alfons amplià novament la protecció de les aljames de jueus i sarraïns aragoneses, tornant a confirmar-los els privilegis concedits amb anterioritat.¹⁰²

c.6) *Privilegi per a constituir a Fraga una aljama de 100 focs*: havia estat concedit el 1404 amb la consideració de «francos i quitis» fins que l'aljama arribés als 100 focs.¹⁰³ Per tal de facilitar el retorn de jueus a la vila, i davant la pressió per part dels cristians, el rei Martí confirmà els privilegis dels jueus el 23 de

94. ACA, C, reg. 2186, f. 139v-140 (lletí), 1 de juliol de 1409.

95. ACA, C, reg. 2186, f. 140 (lletí), 1 de juliol de 1409.

96. ACA, C, reg. 2768, f. 41r-42r (lletí), Gaieta, 21 de setembre de 1437, adreçada al primogènit i als oficials. ACA, C, reg. 2767, f. 137r-v (lletí), Gaieta, 3 de novembre de 1437, adreçada a les aljames.

97. ACA, C, reg. 2620, f. 46v-47r (lletí), Nàpols, 5 de juny de 1453.

98. AMF, perg. 26 de la catalogació antiga.

99. ACA, C, reg. 2393, f. 12r-v (lletí), Barcelona, 7 de febrer de 1413.

100. ACA, C, reg. 2625, f. 23v-24r (lletí), Nàpols, 11 d'abril de 1455. Tornarà a ampliar aquesta concessió per deu anys més fins al 1467.

101. ACA, C, reg. 2537, f. 144v (castellanoaragonès), Tíbuli, 3 de juliol de 1447.

102. ACA, C, reg. 2620, f. 46v-47r (lletí), Nàpols, 5 de juny de 1453.

103. ACA, C, reg. 2393, f. 6v-7r (català), Barcelona, 10 de gener de 1413.

novembre.¹⁰⁴ En la confirmació de privilegis del rei Martí es fa esment especialment de l'*ordinació* feta pel rei Jaume I, donada a Girona el 27 d'abril de 1237, que regulava les maquinacions, els fraus i les usures, i l'atorga novament com a privilegi, que un notari havia de fer vigent.¹⁰⁵ Amb la crisi demogràfica de 1405 i les conversions de 1414 es va truncar aquest desig, que s'havia manifestat de bell nou el 10 de gener de 1413.¹⁰⁶

c.7) *Poder regir-se pels Furs d'Aragó*: privilegi capital de poder regir-se pels Furs d'Aragó, com la resta de la vila, gràcies al qual podien disposar, per exemple, de servitud, llibertat de mercat, podien adquirir o vendre béns privats, dret successori de l'esposa, etc.

c.8) *Privilegi de poder cobrar penyores*: o préstecs als cristians i sarraïns per un període de temps de sis anys, renovat el 1413.¹⁰⁷

c.9) *Privilegi especial de poder transportar llurs pertinences lliurement*: sense cap càrrega per un període de temps de quatre anys, si canviaven de domicili, amb excepció dels violaris, els censals i les comandes a què estiguessin subjectes.¹⁰⁸

c.10) *Llibertat per a elegir residència a la vila*: aquest privilegi fou concedit als jueus que repoblaren la jueria després de 1436. Per aquest privilegi podien fer-se una casa o allotjar-se en qualsevol part de la vila. El lamentable estat dels edificis del call justificava aquesta mesura. Aquest privilegi fou anul·lat, tanmateix, després de la guerra de Catalunya, per ordre del Consell, el 1469, ja que els tornem a trobar en llur barri, on van haver de concentrar-se:

...que negun cristià... no gos logar jueu dins los límits prohibits a ells... y los que de present habiten en la dita vila, fora los límits [...] dins espay de quatre jorns, agen buydat les cases e obradors e se'n tornen dins ses límits.¹⁰⁹

c.11) *Exempció del morabatí de 1451*: Mossé de Blanes, jurat de l'aljama, féu lliurament d'una còpia de tots els privilegis dels jueus de Fraga al rei Joan de Navarra, infant d'Aragó, i lloctinent del Regne d'Aragó. L'infant els demanava

104. ACA, perg. Martí, carp. 322, núm. 76 (llatí); ACA, C, reg. 2189, f. 88v (llatí); ACA, C, reg. 2190, f. 68r (llatí), Saragossa, 25 d'octubre de 1397.

105. ACA, C, reg. 2194, f. 98r-99r (llatí), 24 de desembre de 1399. És indicatiu, aquest privilegi, de la presència de jueus a Fraga abans del senyoriu de Montcada, iniciat el 1255?

106. ACA, C, reg. 2392, f. 4-7 (llatí), Barcelona, 10 de gener de 1413.

107. ACA, C, reg. 2393, f. 4v-5v (català), Barcelona, 10 de gener de 1413.

108. ACA, C, reg. 2393, f. 5v-6r (català), Barcelona, 10 de gener de 1413.

109. Afirmació que aporten Berenguer i Espinosa en el seu *Cuaderno de notas para el urbanismo histórico de Fraga*, Ajuntament de Fraga, 2000, p. 32.

per a poder estudiar-los i conèixer-los, ja que els jueus manifestaven estar exempts del pagament del morabatí que hom els reclamava, allegant un privilegi de Guillem de Montcada. Aquest pot ser el motiu que llurs noms no apareguin en el registre del morabatí conservat en l'Arxiu de protocols de Saragossa.¹¹⁰ L'esmentat Andreu Capdevila, receptor general de les pecúnies, fou comissionat per a iniciar-les, seguint el model de les ordenacions dictades per Saragossa. N'establí la introducció seguint aquest ordre: Osca, Jaca, Tarassona (*Tirasona*), Calataiud (*Catatajubi*), Terol (*Turoli*), Albarrasí, La Almunia, Eixea (*Exee*), Tauste (*Tabust*), Uncastillo (*Huncastillo*), Sos i Ruesta.¹¹¹ Curiosament no cita l'aljama de Fraga, ni cap altra de la Ribera del Cinca.

d) *Evolució historicosocial*

Seguint Blasco Martínez (1981) i David Romano (1988), podem fer un esquema específic de la qüestió social de l'aljama de Fraga: els jueus es distingien fàcilment de la resta de la comunitat fragatina pels seus distintius sobre la roba, i especialment per la seva refinada preparació cultural. La seva formació escolar i personal anava a càrrec del rabí o mestre que impartia els seus ensenyaments a la sinagoga. Amb la crisi econòmica dels temps de Pere III, les aljames de la vila visqueren en una certa tensió entre elles, que es posà de manifest durant els funerals del rei, els quals acabaren amb rebomboris i ferits entre ambdues parts pel desig d'ocupar llocs preeminents en la processó fúnebre.

Durant el senyoriu de l'infant Ferran i de Maria de Portugal, hereus de dona Elionor i del rei Alfons, van produir-se alguns fets que cal ressenyar. El 1337 el veguer de Lleida fou obligat a retornar de bell nou els jueus exempts d'algunes aljames a llur lloc d'origen. Foren exceptuats d'aquesta ordre els jueus de Fraga.¹¹² Els jueus de totes les aljames de la Corona de Catalunya i Aragó es plantejaren la constitució d'una mancomunitat o associació supranacionalista el 1354,

110. Anècdota recollida per Mª Teresa Sauco, «La sobrecullida de Barbastro en la Baja Edad Media: demografía y poblamiento», en J. A. SESMA i C. LALIENA (coord.), *La población de Aragón en la Edad Media (siglos XIII-XV): Estudios de demografía histórica*, Saragossa, Grupo C.E.M.A., 2004, p. 609. «Mose de Blanes, judío, jurado de la aljama de Fraga, como fuese dado a entender que el dito Johan de palacio, comisario, fuese venido en la dita villa de Fraga para exhigir, collir e recibir el marabedí, si quiere monedatge», presenta el privilegi concedit per Guillem de Montcada, «olim senyor de la dita villa y huna confirmación del senyor rey de Navarra, lugarteniente del senyor rey nuestro d'Aragón».

111. ACA, C, reg. 2618, f. 126r-127v (lletí), Torre Octava, 22 d'agost de 1451.

112. ACA, C, reg. 861, f. 321.

però l'intent fracassà per l'oposició aragonesa i mallorquina davant de catalans i valencians.¹¹³ La Corona tenia en compte totes les aljames quan volia sufragar despeses importants com les de la conquesta de les Balears, el Rosselló i la Cerdanya. Probablement, el malmès projecte de mancomunitat hauria facilitat les relacions amb els reis i corregit alguns dels tristos fets de la fi d'aquell segle.

El comte d'Urgell succeí l'infant Ferran en el senyoratge de la baronia. Aquest moment coincideix amb una època d'espendor dels jueus de Fraga, perquè els privilegis eren conservats fins i tot si es traslladaven a una altra localitat. Amb la crisi oberta per qüestions de deutes, els jueus de Fraga iniciaren una lenta dispersió cap a localitats limítrofes, especialment d'influència catalana: Serós, Aitona, Massalcoreig, Soses, Lleida... Des de 1375, Pere IV acceptava la proposta de declarar Fraga aragonesa, segons les sessions de les Corts de Tamarit de Llitera.¹¹⁴ Decisió que degué influir no poc en l'aljama jueva, fortament vinculada a Lleida. La despoblació de la jueria era evident el 1377. Aquest fet degué perjudicar, encara més, si fos possible, els interessos dels jueus de Fraga, ja que en arribar l'any 1384 i després de celebrar sessió de Corts Generals a Fraga, la jueria es trobava ja desfeta. No es recuperaria fins al senyoratge de la reina Maria de Luna.

Els furs i les cartes de poblament medievals esmenten els drets i els deures dels jueus, tot garantint-los la llibertat de culte i el desenvolupament de la vida comunitària segons les lleis de jurisprudència religiosa jueva. Les aljames administraven justícia segons el dret hebraic; tenien el seu propi sistema educatiu, que implicava l'estudi de la llengua i la cultura hebrees; i gaudien d'institucions que regulaven les activitats quotidianes de la comunitat, sota l'autoritat sobirana del rei o dels seus oficials. Els reis de la Corona catalano-aragonesa reconegueren explícitament en diverses èpoques la validesa del dret hebraic. L'any 1229, Jaume I concedí poders legislatius i penals a l'aljama de Calataiud; l'any 1239, a la de València; i l'any 1241, a la de Barcelona. Els tribunals jueus eren constituïts, com a mínim, per tres homes adults, nomenats pels dirigents de la comunitat, els quals imposaven sancions i càstigs. Certs dies podien utilitzar el forn dels cristians, sollicitud reiterada per Fran-

113. D. ROMANO, *Els jueus en temps de Pere el Cerimoniós (1336-1387)*, en *Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, 1989, p. 120; E. FELIU, «Els acords de Barcelona de 1354», *Calls* (Tàrrrega), 2 (1987), p. 145-164, conté la traducció catalana del text hebreu d'aquests acords; J. RIERA I SANS, «Guia per a una lectura comprensiva dels acords [de 1354]», *ibídem*, p. 164-179.

114. Mª Luisa LEDESMA, *Actas del proceso de cortes de Tamarite de 1375*, coll. «Textos Medievales», núm. 59, Anubar Ediciones, Saragossa, 1979.

cesc de Montbui i altres oficials de Fraga, perquè els deixessin coure el pa cada dia de l'any en els forns públics.¹¹⁵ O perquè els defensés de qualsevol agressió, especialment durant el Divendres Sant.¹¹⁶

La crisi més gran de totes es forjà a partir dels anys setanta, quan declararen, el 1373, que no podien satisfer els deutes, i es manifestà el 1391 en ser culpats del dèficit general de la vila. Ja el 1377 s'havia produït una persecució a la ciutat d'Osca sota l'acusació d'haver profanat una sagrada forma.¹¹⁷ Tanmateix, tot fa creure que el veritable problema no era la qüestió religiosa. El professor Miguel Angel Motis ja deia el 1990: «Los disturbios habidos contra los judíos a fines del siglo XIV se producen en el contexto de los conflictos sociales que estallaron en una fase de mutaciones de la sociedad medieval con su corolario de una virulenta contracción económica que aquejaba principalmente a las clases menos favorecidas.»¹¹⁸ A l'epígraf dedicat a conflictes locals i bandositats en la meua tesi (a la qual pertany aquest treball sobre l'aljama de Fraga) hom pot comprovar que la conflictivitat reflectida era quelcom més que ideològica, ja que es dóna així mateix dintre d'una mateixa comunitat religiosa. Els avalots de Fraga no van ser un fet aïllat. A Aragó es coneixen els incendis de Jaca i de les jueries de Barbastre, Ainsa i Tamarit, atacades per bandes armades. A l'aljama de Montsó els avalots tingueren escassa incidència gràcies a la intervenció de Hasday Cresques, que advertí l'aljama, i la fortificaren prèviament.¹¹⁹ Aquests successos, tal com diu A. Blasco, «provocaron en los propios judíos un sentimiento de prevención que socavaría la indiscutible coexistencia pacífica hasta entonces».¹²⁰ A Fraga, ja es produïen amb una certa freqüència tensions de la població amb els sacerdots, els jueus i els sarrains. Els avalotadors s'amagaven de la justícia en poblacions veïnes, a l'empara dels Usos i Costums de Catalunya. Habitualment es refugiaven en les possessions dels Montcada.¹²¹

115. ACA, C, reg. 2393, f. 12v-13 (llatí), Barcelona, 23 de febrer de 1413.

116. ACA, C, reg. 2360, f. 198r (llatí), Barcelona, 23 de febrer de 1413.

117. J. RIERA I SANS, «Los tumultos contra las juderías de la Corona de Aragón en 1391», *Cuadernos de Historia* [Anexos de la Revista Hispania, Madrid], núm. 8 (1977), p. 213-225; J. MIRET I SANS, «El procés de les hòsties contra els jueus d'Osca en 1377», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 4 (1911-1912), p. 59-80.

118. M. A. MOTIS DOLADER, *Los judíos en Aragón en la Edad Media (siglos XIII-XIV)*, Saragossa, Caja de Ahorros de la Inmaculada, 1990, p. 17.

119. A. LASCORZ ARCAS, «La aljama judía de Monzón. La recordada», *Por los caminos de Sefarad*, núm. 2, Madrid, 2001.

120. A. BLASCO MARTÍNEZ, *Los judíos del reino de Aragón*, Universidad de Zaragoza, 1995, p. 30.

121. ACA, C, reg. 1216, f. 43.

d.1) Els avalots de 1391: els esdeveniments de 1391 no es produïren per sorpresa. El 12 de juliol, el rei Joan notificà al batlle i als prohoms de Fraga el que havia passat a València contra els jueus, el diumenge immediatament anterior, a l'hora de dinar. En conseqüència, els alertà que estiguessin atents a les notícies i a la situació general en aquesta qüestió.¹²² El dia 16 de juliol reberen l'ordre de protegir els sarraïns i els jueus de la vila, per tal que tot es fes amb la màxima diligència.

Lo rey. Pròmens. Nos statuim al justícia e alcayt de Ffraga que per conservació dels moros de la dita vila, meta aquells en lo nostre castell d'aquexa vila, e que·ns faça metre vianda, e d'altra part que·ns [...] ab vosaltres ensemps axí en la defensió d'aquells com dels juheus de la dita vila, perquè us pregam e manam que ab aquella major diligència que pugats ab el justícia ensemps, façats totes aquelles provisiions.¹²³

El dia 17 de juliol es produïren greus atacs a Barbastre,¹²⁴ i amb anterioritat al dia 29 es produí l'assalt de l'aljama de Lleida.¹²⁵ A Lleida es batejaren la majo-

122. ACA, C, reg. 1878, f. 72v-73r (català), 12 de juliol de 1391. En la mateixa llengua catalana remet còpies als oficials que tenen encomanats jueus a Barcelona, Lleida, Tortosa, Rosselló, Cerdanya, Perpinyà, Girona, Mallorca, Cervera i Xàtiva. En aragonès: Osca, Alcanyís, Ainsa, aquestes en els folis 70r-v. El comanador de Montsó, fra Pere de Magarola, rep una altra carta particular demanant que posi les aljames de jueus i de sarraïns de la vila sota protecció, preservant-los de tot greuge o injúria, a causa dels fets esdevinguts a València i Sevilla, i perquè sembla que algunes persones han estat «induzidas de malvado propósito». (ACA, C, reg. 1924, f. 79v-80r (aragonès), 16 de juliol de 1391.)

123. ACA, C, reg. 1878, f. 116v (català), 16 de juliol de 1391.

124. La primera notícia fefaent d'haver patit danys a l'Aragó es refereix als jueus de Barbastre, el 17 de juliol de 1391. Per tal d'evitar mals majors, el rei demanà a Bernat Galceran de Pinós que els posés en especial protecció. Els atacs produïts a l'aljama de Barbastre degueren ser considerables, perquè el rei manà al justícia, al capità i a prohoms de la ciutat que l'informessin detalladament sobre els fets. (ACA, C, reg. 1878, f. 72v, 73r (aragonès), 17 de juliol de 1391.)

125. ACA, C, reg. 1878, f. 86v, 86v-87r, 87r-v, 87v-88r (català), 29 de juliol de 1391. La notícia de l'assalt a l'aljama de la ciutat de Lleida és del dia 12. El dia 19, en sengles cartes, el bisbe de Lleida, Don Nicolau Serra, rector de l'Estudi General, i Guillem de Rajadell, cavaller i lloctinent del governador de Catalunya, són felicitats pel monarca per la diligència amb què havien actuat en aquella ciutat davant els esdeveniments. Mana que facin jurar homenatge i fer sagrament a tots els responsables d'oficis, i que els estudiants no participin en els avalots. Els mana així mateix prorrogar l'homenatge fet ja per a tot el mes d'agost.

ria dels supervivents i la sinagoga de la capital del Segre fou convertida en església amb el nom de *Santa Maria del Miracle*. La jueria lleidatana va perdre entre un 20 o 25% dels habitants.¹²⁶ El 5 d'agost, València i Barcelona sofriren l'atac dels respectius *calls*.¹²⁷ Tornaren a repetir-se els assalts al Castell Nou de Barcelona el dia 9,¹²⁸ i el dia 10 a Girona.¹²⁹ El 16 d'agost el rei demanava que portessin a la seva presència, a la vila d'Aitona, els objectes de *bruixeria* que havien estat trobats a la vila de Fraga.¹³⁰ Cal entendre per aquest comunicat que l'aljama dels jueus de Fraga es trobava deserta el 16 d'agost, dia que es produïren els assalts al call. Aquell mateix dia es produïren, simultàniament, tumults i des-trosses al barri sarraí. Hi ha mencions de robatoris a les cases i senyals de crueltat amb alguns veïns. Però no es diu qui hi hagués hagut baixes humanes.

El rei Joan ordenà la protecció especial de les aljames i les indagacions pertinents per tal de castigar durament els culpables.¹³¹ Per a gestionar tot allò, foren comissionats els veïns Francesc Moliner i Johan Terroch, que van rebre instruccions del monarca mateix per a restaurar les aljames.¹³² Una de les mesures preses es posà en pràctica des del dia 9 de novembre de 1391: dos membres de la comunitat jueva s'integraren en el consell municipal.¹³³

En vista de tots aquests fets, hom pot pensar que les conversions a la fe cristiana de 1391 en foren la conseqüència.¹³⁴ En realitat, el rei havia disposat que

126. J. LLADONOSA, *Lérida medieval*, tom I, Lleida, 1977, p. 110.

127. A. BOFARULL I BROCA, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, tom XV, Barcelona, Aleu y Fugarull, 1876-1878, p. 149-153, ofereix un relat dels fets de Barcelona publicat en el diari *El Álbum*, el 1842 per Pau Piferrer, relat de caràcter historicoliterari.

128. El Call de Barcelona, després de sofrir nombroses baixes, quedà extingit oficialment el 19 de setembre. (ACA, C, reg. 1906, f. 131-132 (llatí), cit. A. BOFARULL I BROCA, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, tom XV, Barcelona, Aleu y Fugarull, 1876-1878, p. 153.)

129. Veg. E. FELIU, «Sobre la lletra que Hasday Cresques adreçà a la comunitat jueva d'Avinyó parlant dels avalots de 1391», *Tamid*, 5 (2004-2005), p. 171-219; per a les poblacions catalanes, valencianes i mallorquines, vegeu E.-C. GIRBAL, *Los judíos en Gerona: colección de noticias referentes a los de esta localidad, hasta la época de su expulsión de los dominios españoles*, Girona, 1870 (reedició facsímil a D. ROMANO (ed.), *Per a una història de la Girona jueva*, Girona, 1988), p. 23-114.

130. ACA, C, reg. 1948, f. 181r (català), 16 d'agost de 1391. A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, II, 1908-1921 (facsímil, IEC, 2000), p. 125-126.

131. ACA, C, reg. 1878, f. 123v-124r (llatí), 18 d'agost de 1391.

132. ACA, C, reg. 1878, f. 124r (català), 18 d'agost de 1391.

133. ACA, C, reg. 1879, f. 70v-71r (llatí), 9 de novembre de 1391.

134. Segons Josep Lladonosa, els conversos jueus, convertits a la força després dels

si un sarraí o un jueu volia batejar-se, les autoritats de la vila havien d'afavorir-ho, sense que afectés de cap de les maneres els seus béns, ans al contrari, els podien conservar com a cristians; però tot això sense cap mena de soroll, per tal d'evitar aldarulls:

Jacssia nos, per altres letres vostres hajam manat a vos [procurador] al justícia e jurats de la villa de Ffraga, que façats totes aquelles bones provisions e ordenacions que fer-se pug(u)en a cuició, guarda e deffensió dels moros e juheus d'aquexa vila, tro nos personalment hi siam... Empero intenció nostra és que si algun moro o juheu de son ffranch arbitri, e no per força, sa vol batiar, que ho faça, car a nos plau...¹³⁵

Des de la primeria de l'any 1392 sovintegen els noms de conversos a la Ribera del Cinca. Així, el rei reclama els serveis de Gabriel Santcliment, jueu convers de la vila de Tamarit de Llitera, i demana que comparegui davant seu.¹³⁶ Des de 1393 resta reimplantada l'obligació de dur el senyal distintiu sobre el vestit dels jueus, tant autòctons com forasters, mesura que pretenia una ràpida identificació per part de la població, i per a impedir que es barregessin amb els nous cristians. Tal mesura ja havia estat decretada pel seu pare deu anys abans. La forma del distintiu, comuna a tots els jueus, consta en el *Llibre del Mostaçaf* de Mallorca:

Ara oiats què manà lo honorable en Berenguer de Montagut, donzell, lochtinent de Governador de lo regne de Malorques, a tots els jueus, qui són en lo Regne de Malorques, e d'avui avant seran, que degen portar una roda als pits, la meytat vermella e l'altra meytat groga, la qual sia stesa de semblant forma que ací és feyta. E açó sots pena de perdra roba, en què dita roda no serà e de star a mercè del dit lochtinent, de la qual roba haurà la meytat lo fisch del senyor Rey e l'altra lo denuncia-dor. (*Llibre del Mostaçaf*, f. 13)¹³⁷

avalots de l'estiu de 1391, s'estengueren pels altres barris de llurs localitats. La nova feligresia dels pobles separats de Catalunya —Montsó, Fraga, Tamarit i Alcolea de Cinca— continuava formant part de la collecta dels jueus de Lleida. (Josep LLADONOSA, *Història de la ciutat de Lleida*, Barcelona, Curial, 1980, p. 150.)

135. ACA, C, reg. 1878, f. 124v (català), 18 d'agost de 1391.

136. ACA, C, reg. 1949, f. 80v (català), 28 de març de 1392.

137. Baltasar PORCEL, *Els xuetes*, Barcelona, Edicions 62, 1969, p. 13.

Al marge d'aquesta prescripció, el monarca insistia en la protecció dels qui considerava «coffres e tesoro nuestro». ¹³⁸ Després d'aquests fets són escasses les notícies entre els anys 1393 i 1396. Això ens fa pensar en una situació de més tranquil·litat a la vila i aljama. ¹³⁹ No obstant això, els maltractaments a jueus continuaren sent freqüents. Hem pogut constatar com la reina Maria de Luna es veié obligada a defensar aquesta comunitat ordenant als prohoms de la vila que milloressin el tracte amb ells. ¹⁴⁰ Una de les qüestions que provocà friccions entre religions fou el tema de les relacions carnals de jueus amb cristianes. El rei Martí el generalitzà per tot l'Aragó després de manar la particular intervenció de Pascual Ledós sobre aquest tema a la localitat de Sariñena. ¹⁴¹ També el rei Ferran va voler afavorir l'aljama fragatina amb l'autorització de coure pa als forns de la suda qualsevol dia de l'any, amb excepció del dia de Pasqua, o d'aquells dies festius en què els cristians també s'abstenien d'acudir als forns. Concessió datada el 23 de febrer de 1413, que confirmava el privilegi de Guillem de Montcada atorgat el 1328. ¹⁴²

Amb referència a la massiva conversió de la jueuaria que hem esmentat, és el cronista aragonès G. Zurita qui ens diu el que va passar els primers mesos de l'any 1414. L'elevada preparació cultural d'alguns membres de l'aljama es va poder demostrar en l'anomenada disputa de Tortosa, arran de la qual hi hagué conversions massives de jueus de la ribera del Cinca. Zurita afirma que foren 120 les famílies que es batejaren de les jueuaries de Calataiud, Daroca, Tortosa, Fraga i Barbastre. Semblantment passà a les aljames d'Alcanyís, Casp i Maella, Lleida, Tamarit de Llitera i Alcolea de Cinca. ¹⁴³ L'èxit de la confrontació de Tortosa demostrà l'elevada capacitat de debat i de civisme existent a la Corona de

138. ACA, C, reg. 1943, f. 134r-v (aragonès), 16 de setembre de 1393. Expressió que els reis de la Corona de Catalunya i Aragó referien també als sarraïns.

139. El tema dels deutes es mantingué: a Astruc Rimoc, Malut Jugg i Salomó Xicón, jueus de Fraga, hom els obrí un procés judicial per irregularitats econòmiques a l'aljama. (ACA, C, reg. 1980, f. 134r-v (català), 26 de març de 1392.) A. Berenguer ens dona alguna notícia en aquest sentit, com la que afirma que el rei obligà a reconèixer diversos censals que l'aljama vengué al monestir de Sixena: A. BERENGUER, *Censal mort. Historia de la deuda pública del Concejo de Fraga (siglos XIV-XVIII)*, Premi Recerca del M.I. Ajuntament, 1989. Aquest treball portà com a títol original *Coyuntura y deuda municipal. Fraga XIV-XVIII*, còpia que ens facilità l'autor, i d'on prenem la notícia en la seva p. 40.

140. ACA, C, reg. 2337, f. 171v (català), Barcelona, 18 d'agost de 1400.

141. ACA, C, reg. 2262, f. 91v-92r (lletí), Barcelona, 28 de febrer de 1410.

142. ACA, C, reg. 2393, f. 12r (lletí), 23 de febrer de 1413.

143. J. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, llibre III, p. 108, i llibre XII, cap. LV, p. 416.

Catalunya i Aragó. El debat afavorí, certament, la religió cristiana, car foren catorze els rabins que acceptaren el cristianisme, llevat de dos dels que es presentaren: rabí Ferrer Saladín i rabí Jucef Albó. L'ur negativa demostrà també el grau de llibertat adoptada en els debats. En nom de tots, rabí Astruc Leví redactà una cèdula d'abjuració.¹⁴⁴ Aquestes conversions en produïren posteriorment d'altres a les comunitats de Saragossa, Calataiud, Alcanyís, Daroca, Barbastre, Casp i Fraga.

d.2) *Alguns problemes amb els neòfits de 1414*: algunes conversions es van produir abans de la disputa de Tortosa. Fou el cas del convers fragatí Pere Terré, que es va passar a la religió cristiana a l'abril de 1350; establert en terres de Girona, el bisbe d'aquella diòcesi, Berenguer de Cruïlles, demanava a clergues i fidels que l'acceptessin.¹⁴⁵ De la mateixa manera, el jueu Jossua ha-Lorquí, convertit amb el nom de Jeroni de Santa Fe, arribà a ser metge del papa Luna, Benet XIII. A més, s'oferí al papa per convertir els rabins dels seus errors basats en el Talmud provant-los que el Messies esperat ja havia vingut. Juntament amb el papa Luna participà en la disputa de Tortosa.¹⁴⁶

Tot fa pensar que les conversions de Fraga es degueren principalment a la intervenció dels mateixos conversos de l'aljama de la vila. Però no es pot descartar, tanmateix, la intervenció de fra Vicent Ferrer, que ja havia visitat altres jueus de la Ribera, com ara la d'Alcolea de Cinca.¹⁴⁷ Les conversions foren, certament, nombroses, tant arran dels avalots de 1391 com de resultes de la disputa de Tortosa, però Amador de los Ríos assenyalava la dificultat de reduir a xifres el nombre de jueus convertits, i les que ell mateix aporta semblen exagerades.¹⁴⁸

144. Vicente de la FUENTE, *Historia eclesiástica de España*, II, Madrid, 1855, p. 447; A. PACIOS LÓPEZ, *La disputa de Tortosa*, Madrid-Barcelona, CSIC, 1957: dos volums que contenen les actes llatines i un amplíssim estudi; A. POSNANSKI, «Le colloque de Tortose et de San Mateo (7 février 1413 - 13 novembre 1414)», *Revue des Études Juives* (París), 74 (1922), p. 17-39, 160-168; 75 (1922), p. 74-88, 187-204; 76 (1923), p. 37-46. Sobre el text hebreu de la disputa, veg. J. RIERA I SANS, *La Crònica en hebreu de la disputa de Tortosa*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1974.

145. ADG, *Registres de lletres episcopals*, vol. 16 (1349-1361); f. 37v. Girona, 17 d'abril de 1350.

146. Vicente de la FUENTE, *Historia eclesiástica de España*, II, Madrid, 1855, p. 446. Jerónimo de SANTA FE, *El tratado «De judaicis erroribus ex Talmut»*, editat a cura de Moisés Orfali, Madrid, CSIC, 1987; Santiago VIDIELLA, «Contribución a la biografía de Jerónimo de Santa Fe», *La Zuda. Boletín del Ateneo de Tortosa*, 12 (1924), p. 114-115.

147. F. VENDRELL, «La actividad proselitista de San Vicente Ferrer durante el reinado de Fernando I de Aragón», *Sefarad*, 13 (1953), p. 88.

148. J. AMADOR DE LOS RÍOS, *Historia social, política y religiosa de los judíos de Es-*

Tenim un exemple d'intolerància posterior a les conversions en el fet enregistrat a la vila d'Alcolea de Cinca, on alguns neòfits presentaren una protesta perquè hom els obligava a viure separats dels cristians, tot i viure en cases contigües.¹⁴⁹ La protesta pot molt bé haver estat una conseqüència davant la pressió de les conversions realitzades per obra de Vicent Ferrer.¹⁵⁰ En aquest sentit, el rei Ferran s'adreçà el 12 de juny a tots els oficials d'Aragó perquè atenguessin la reclamació dels neòfits sobre el veïnatge amb les cases de cristians.¹⁵¹ Senyal evident que el tema no fou exclusiu de la vila d'Alcolea, on van acabar rebent protecció de la justícia. Neòfits d'Alcolea foren: Antoni Manuel, Johan Manuel, Ferran Dídac d'Aux i Johan Dídac d'Aux.¹⁵² Tots ells fonamentaven llurs reclamacions en les *Ordinaciones* que deixà escrites Vicent Ferrer sobre el comerç de vins i fires en la citada vila, que obligava jueus i sarraïns a comerciar per separat, mesura que produí nombrosos aldarulls i escàndols entre els neòfits.¹⁵³ Uns altres fets de la ribera del Cinca foren: Tamarit de Llitera consagrà la sinagoga com a església catòlica el 17 de juliol de 1414;¹⁵⁴ la sinagoga d'Alcolea fou consagrada abans del 7 d'agost;¹⁵⁵ els neòfits de Barbastre manifestaren la necessitat de dispersar llurs cases i repartir-les per tota la ciutat, segons notificació del batlle d'aquesta localitat, Johan Bernat.¹⁵⁶ Un cop convertits, es produí una certa resistència a considerar el canvi de *status* dels jueus. És el cas dels neòfits de Fraga, que intentaren que se'ls considerés ciutadans del comú dels cristians. El 3 de setembre de 1414, el rei demanà a alguns neòfits de Fraga que es presentessin a Tortosa per tal de tractar el tema, tot assignant-los una dieta de 4 sous diaris,

paña y Portugal, Madrid, 1875-1876 (reedició facsímil, Madrid, Aguilar, 1973), p. 506. Sobre els avalots de 1391 i la disputa de Tortosa de 1413-1414, veg. també Y. BAER, *Historia de los judíos en la España cristiana*, trad. per J. L. Lacave, Madrid, Altalena, 1981, vol. II, p. 383-501.

149. ACA, C, reg. 2368, f. 187r (llatí), Saragossa, 11 de juny de 1414.

150. Vicent Ferrer va recórrer la ribera del Cinca en el seu zel proselitista, amb prèdiques ardents. Obligava tots els jueus a assistir als seus sermons. Sembla que en el mes de juny de 1414 Vicent Ferrer ja havia iniciat el seu recorregut per la comarca.

151. ACA, C, reg. 2370, f. 109r-v (llatí), Saragossa, 12 de juny de 1414.

152. ACA, C, reg. 2370, f. 100r-v (llatí), Saragossa, 13 de juny de 1414.

153. ACA, C, reg. 2369, f. 170v-171r (llatí), Saragossa, 19 de juny de 1414.

154. Av. Reg. AVin, 344 (llatí), Morella, 27 de juliol de 1414. Quedà sota l'advocació de Sant Benet (*Analecta Sacra Tarraconensis*, 22 (1949), p. 197). Per l'agost del mateix any el rei Ferran acollí aquells neòfits sota la seva protecció per tal que ningú no n'abusés amb càrregues i imposicions. (ACA, C, reg. 2390, f. 126v-128, llatí.)

155. ACA, C, reg. 2370, f. 127r-v (llatí), Morella, 7 d'agost de 1414.

156. ACA, C, reg. 2371, f. 26r-v (llatí), Morella, 10 d'agost de 1414.

que havia de pagar l'aljama.¹⁵⁷ Els nomenats: Raymundo Siscar, Manuel de Sant Àngel, Joan i Gabriel d'Aux, Galceran de Sant Jordi i Daniel Benet, no foren acceptats pel secretari de l'aljama, perquè mai —al·legava— no se'ls podia considerar representants de l'aljama; en conseqüència, no hi havia cap motiu per a pagar aquells quatre sous per cadascun d'ells a què el monarca els obligava. El rei, acceptant que la protesta tenia fonament, car eren conversos i no jueus, demanà al seu procurador de la vila, Francesc de Montbui, que no intervingués contra l'aljama.¹⁵⁸

No obstant això, la disminució de jueus i la pressió fiscal propiciaren un primer abandonament de l'aljama de Fraga a principis del mes de novembre de 1414. Això explica la carta del rei al governador, batlle i veguer de Lleida perquè prenguessin i tanquessin tots els jueus de la vila de Fraga que haguessin abandonat aquella aljama per anar a residir en altres llocs. A més, se'ls imposà una multa pels perjudicis que causaven a censos i regalies.¹⁵⁹ La reducció de població es va estendre pels encontorns, és a dir, per les ribes del Segre i del Cinca. Així ho confirma la carta que el rei Ferran remeté al batlle de Lleida en la demanda del coronatge a l'aljama de la capital del Segre, a la qual demanava 60 florins. L'esmentat batlle es queixava de no poder satisfer-los pel fet que la seva població s'havia reduït notablement.¹⁶⁰ Tanmateix, el papa Benet XIII reclamà insistentment de totes les aljames, jueus i neòfits, la collecta de subsidis per al rei, que justícies i batlles havien de recollir. A la vila de Tamarit de Llitera, el neòfit Leonardo de Cervelló, abans anomenat Içach Bonjuhà, presentà una queixa per la petició del papa.¹⁶¹ Un altre dels problemes detectats fou el d'una esporàdica convivència confraternitzadora entre cristians, neòfits i aljames jueva i sarraïna, com el que sorgí a Alcolea de Cinca. La vila denunciava les nombroses causes d'infidelitat entre parelles que es produïen, la qual cosa obligava jueus i sarraïns a tenir els habitatges allunyats de les cases dels cristians.¹⁶² Els jueus de la vila protestaren en un moment determinat perquè els neòfits d'Alcolea no s'avenien a satisfer els deutes de l'aljama. En conseqüència, el rei va demanar a Johan de Castro, habitant de Saragossa, i al notari d'Alcolea de Cinca, Pedro Dez Mir, que es fessin càrrec del cas.¹⁶³ Una cosa similar devia passar a Fraga. L'infant Alfons manà al

157. ACA, C, reg. 2387, f. 12r-v (lletí).

158. ACA, C, reg. 2372, f. 95v-96r (lletí), Montblanc, 27 d'octubre de 1414.

159. ACA, C, reg. 2387, f. 57r-v (lletí), Montblanc, 15 de novembre de 1414.

160. ACA, C, reg. 2406, f. 31v (català), Montblanc, 10 de novembre de 1414.

161. ACA, C, reg. 2372, f. 108r-v (lletí), Montsó, 12 de novembre de 1414.

162. ACA, C, reg. 2371, f. 138r (lletí), Montsó, 6 de desembre de 1414.

163. ACA, C, reg. 2444, f. 48v-49r (lletí), Saragossa, 10 de desembre de 1414.

governador del Regne d'Aragó i a tots els oficials i funcionaris de la vila de Fraga que deixessin d'imposar ordinacions i restriccions als jueus de la vila, perquè el rei Ferran i el papa Benet XIII ja havien proveït la qüestió.¹⁶⁴ En el cas de Fraga, l'infant Ferran havia disposat que els neòfits contribuïssin en relació amb aquelles obligacions, però no amb les acordades i sorgides amb posterioritat a les conversions de 1414. Tals disposicions obligaven a un estricta compliment i, si fos necessari, podia intervenir-hi el justícia d'Aragó.¹⁶⁵ Quelcom de semblant succeïa a Barbastre, on el rei Ferran obligà Joan Bernardi, batlle de la ciutat, a efectuar un repartiment equitatiu de les contribucions amb l'ajuda d'un jurisperit.¹⁶⁶ Sembla, doncs, que tota la ribera visqué una problemàtica similar en la qüestió dels nous conversos.

Els neòfits no foren sempre tractats com a bons cristians. La convivència no havia millorat gaire amb la conversió. Així ho posava de manifest la carta del rei Ferran als juristes, jurats i oficials de Barbastre, Montsó i Tamarit de Llitera, als quals recriminava de tractar-los pitjor que quan eren jueus, segons les notícies que li havien pervingut.¹⁶⁷ Nombrosos jueus de llocs com ara Fraga, Alcolea de Cinca, Tamarit de Cinca, Barbastre i d'altres localitats de senyoriu nobiliaris continuaren el procés d'abandonament de l'aljama, perquè les càrregues que els neòfits deixaven els resultaven insuportables. Això explica per què el monarca manà Guillem Pardo que es traslladés a les citades localitats i obligués a tornar a les aljames d'origen els qui les havien abandonat, ja sia que fossin al Regne d'Aragó o bé al Principat de Catalunya: «per alia loca, tam dicti Regni quam Principatus Cathalonie».¹⁶⁸

És a dir, la conversió de jueus de 1414 i 1415 creà nous problemes, com ara una certa resistència a la integració, que devia ser semblant en totes les aljames de la Ribera. Aquests problemes tingueren conseqüències: les conversions propiciaren un canvi cultural, la ruptura amb les tradicions i l'abandonament de l'aljama per canvi de domicili cap a altres habitatges de la vila, cosa que no fou gaire ben acceptada pels veïns cristians. El repartiment de càrregues de jueus als neòfits no fou, evidentment, entès per aquests últims i va haver de ser imposat contra llur voluntat. Així mateix, alguns neòfits van topar amb problemes per rebre els censos que els corresponien com a jueus o hereus de jueus. Però el pro-

164. ACA, C, reg. 2454, f. 175v (lletí), València, 24 de gener de 1415.

165. ACA, C, reg. 2454, f. 175r-v (lletí), València, 24 de gener de 1415.

166. ACA, C, reg. 2371, f. 166v-167r (lletí), València, 7 de febrer de 1415.

167. ACA, C, reg. 2389, f. 113r (català), Perpinyà, 26 de novembre de 1415.

168. ACA, C, reg. 2439, f. 86r (lletí), Perpinyà, 2 de gener de 1416.

blema més evident, derivat de tot allò, fou el de l'abandonament de la localitat, fins al punt que provocà, a Fraga, la deserció total de l'aljama l'any 1416.

d.3) *Deserció temporal de l'aljama (1416-1436)*: l'agost de 1416 els jueus de Fraga, tot i que sabien que el monarca havia manifestat el desig de protegir-los —especialment pel que feia a les collectes presents i futures—,¹⁶⁹ prengueren la decisió de satisfer els darrers deutes i convertir-se a la fe cristiana. Abans de prendre tal decisió reclamaren els seus ornaments, segrestats pels cristians, així com alguns llibres, com la Torà, conegut a Fraga, com en d'altres llocs, com el *Rotlle*, i els altres objectes del culte. El rei demanà al procurador Francesc de Montbui que tingués cura d'aquesta restitució, reclamant al bisbat de Lleida i a les autoritats civils que els poguessin tenir, que estaven obligats a tornar-los.¹⁷⁰ Altres mantingueren la fe jueva al marge de l'aljama, que havia estat ja desarticulada. Un tercer grup preferí abandonar la vila de Fraga, a partir del mes de setembre de 1414. Fou el cas d'Estruc Sanaoga, Jucef Baça, Braym Aquima i Abram Mercat i llurs famílies, als quals el rei Alfons, atenent a llurs desigs, perdonà tota acció delictiva civil o criminal que haguessin comès amb anterioritat a la seva partença de Fraga.¹⁷¹ Sembla que se'n van anar cap a Osca. Trobem Estruc Sanoga o Sanaoga establert, o amb casa, a Montsó, l'any 1397, d'on devia haver retornat temporalment a Fraga abans de tornar-ne a emigrar.¹⁷²

Jueus i famílies fragatines que abandonaren l'aljama el 1416

Jucef Baça
 Braym Aquima
 Abram Mercat
 Estruc Sanaoga

L'assignació que sobre la jueria posseïa Gil de la Raz, consistent en 200 s. j., ja no es va poder satisfer per no disposar de rendes, ni de joies, ni de població. Segons el recompte de les rendes reials efectuat el 1417, la jueria de Fraga estava ja deserta.

169. ACA, C, reg. 2585, f. 101v (l'latí), Barcelona, 29 d'agost de 1416.

170. ACA, C, reg. 2455, f. 100v-101r (l'latí), Barcelona, 21 d'agost de 1416.

171. ACA, C, reg. 2585, f. 109r-v (l'latí), Barcelona, 7 de setembre de 1416.

172. R. PITA MERCÉ, «Una lista de judíos de Monzón en el año 1397», *Ilerda* (Lleida), núm. 44 (1983), p. 287-303.

Rentas de la aljama de jodíos que solía seyer en la dita villya: Item, los quales solían fer la aljama de los judíos de dita villya cascún any en la fiesta de Sant Ángel de setiembre, los quales el Senyor Rey dio a don Gil de la Raz. Pero yes verdat que guey no hi ha alguna judería en la dita villya, como todos los judíos que yeran se sian feytos christianos; dozientos solidos jaquese.¹⁷³

L'adoctrinament dels conversos fou encomanat a un prevere oriünd de la vila: Monserrat Verdeny, el qual sollicitava, el 13 de maig de 1418, que hom el dotés d'algunes rendes per a la capella de Sant Fabià i Sant Sebastià,¹⁷⁴ que havia estat la sinagoga de la vila de Fraga. La notícia, localitzada al seu dia per José Goñi Gaztambide a l'Arxiu Vaticà, ens presenta l'anomenat prevere Verdeny evangelitzant els conversos a llur antiga sinagoga:

Beatissime Pater

Cum homines universitatis aliame ville de Fraga, abiecta cecitate iudaica ad fidem catholicam noviter fuerint conuersi et eorum domus sinagoga nuncupata, in qua dum in cecitate huiusmodi permanebant, sua sacrificia impendebant, per episcopum Ilerdensem vel de eius mandato fuerit basilica facta et in eadem sub invocatione Sancti Fabiani et Sebastiani iugiter diuina officia celebrentur.

Cumque deuotus vir Monserratus Verdeny, clericus dicte diocesis, de villa predicta oriundus, cupiat predictae ecclesie et Deo in ibi deseruire ut predictos neophytos in fide catholica instruere et informare possit.

Qua propter pro parte ipsius Monserrati S.V. humiliter supplicatur, quatinus predictam ecclesiam, que pro nunc dotata non existit, cum omnibus iuribus et pertinentiis suis tam presentibus quam futuris et eidem ecclesie tam ratione nonnullorum iocalium in dicta ecclesia olim sinagoga existentium et inde per nonnullos asportatorum quomodolibet pertinentium quam alias, eidem Monserrato dignemini misericorditer prouidere.

173. *Rentas reales de Aragón de la época de Fernando I (1412-1416)*, edició a cura de F. Vendrell Gallostra, Madrid-Barcelona, Instituto de Estudios Medievales, Universidad Autónoma de Barcelona, 1977, p. 93v.

174. Aquesta advocació sembla atribuir-se a la sinagoga de Fraga fins a la seva recuperació l'any 1436. Per tant, cal pensar que era a la jueria o call, probablement adossada a l'edifici de noble estructura que fa cantonada entre el carrer del Barranco i el carrer de la Presó. En conseqüència, el cementiri —que era prop de la sinagoga— devia estar situat al pendent que davalla des de l'anomenat *Hort de l'Hospital* fins al carrer del Barranco.

Non obstante quadam gratia expectativa in cancellaria V.S. declaranda et cum ceteris non obstantibus et clausilis oportunis ut in forma.

Fiat ut petitur. O.

Datum Constancie, tertio idus maii anno primo.¹⁷⁵

Durant l'estada que el rei Alfons féu a la vila de Fraga el 1418, redactà una lletra de protecció per a les escasses persones jueves que encara hi residien.¹⁷⁶ El 1420, el dit rei s'adreça al notari de Fraga, Salvador Borrell, per recordar-li que totes les joies i tots els ornaments dels jueus de la vila convertits a la fe catòlica, pertanyents a la sinagoga, havien de ser dipositats en mans del procurador Francesc de Montbui, tot donant compte de tot allò al seu promotor de la cancelleria Jaufredo de Ortigas, llicenciat en lleis, abans de sis dies.¹⁷⁷ El monarca hi insisteix el març de 1420 en demanar a fra Sancho Porta de l'orde de predicadors, a fra Luis Destunto de l'orde de menors, ambdós doctors en decrets de Sacra Teologia, així com a Juan Genovés, doctor en decrets, tots de la ciutat de Saragossa, que fessin una relació de totes les *Sumas i Talmudes* requisats a les sinagogues dels neòfits, i que en presentessin un inventari. Així mateix, havien d'assenyalar o modificar les expressions que hi poguésser haver escrites en contra de la fe cristiana: «que sean deputados uno o dos maestros en Theología e dos justicias o doctores, y un converso, los quals (h)a separar los errores, heretgias e otras cosas contra la fe católica e en vituperio del nuevo testamento puestas».¹⁷⁸ L'aljama dels jueus de Fraga no apareix entre les aljames del Regne d'Aragó, després de 1416; per tant, no l'afectaran les disposicions reials dictades el 1427 en defensa de la llengua hebrea, ni sobre la forma de vestir, ni sobre la residència, temes que provoquen les queixes dels preveres de Saragossa i altres llocs, amb el propòsit de poder induir-los a la conversió.¹⁷⁹ Tampoc no apareix en les disposicions adreçades a totes les aljames —n'anomena vint—,

175. AV, reg. supl. 112, f. 164v; J. GOÑI GAZTAMBIDE, «La conversión de la aljama de Fraga», *Hispania Sacra*, 13, p. 205-206.

176. ACA, C, reg. 2565, f. 86v-87r (lletí), Fraga, 12 de desembre de 1418.

177. ACA, C, reg. 2643, f. 127r-v (lletí), Tortosa, 27 de març de 1420. El 1420 la reina Maria reclamà 50 florins a l'aljama jueva de la vila de Montsó en concepte de les cises atorgades pel rei, amb motiu de la partida de Saragossa; quantitat que ens dóna una idea de la proporció de la població hebraica, quan a Fraga l'aljama ja havia desaparegut per la conversió dels jueus. (ACA, C, reg. 3108, f. 84v (català), Saragossa, 26 de juliol de 1420.)

178. ACA, C, reg. 2590, f. 117r-v (lletí + aragonès), Barcelona, 28 de març de 1419.

179. ACA, C, reg. 2789, f. 167r (aragonès), València, 17 de desembre de 1427.

possiblement per a la recaptació de contribucions per a la guerra contra el rei de Castella.¹⁸⁰

d.4) Recuperació de l'aljama (1436-1444): la població de jueus fou pràcticament inexistent fins a l'any 1436, en què l'infant Joan concedí tota mena de gràcies, llibertats i franquícies als qui desitgessin establir-se de bell nou a la juevia de Fraga. Per tal de facilitar aquest propòsit, confirmà tots els privilegis concedits pels seus antecessors. Se'ls permeté que tornessin a la vila i que hi residissin on volguessin, tot mantenint, però, l'obligació de reparar l'antiga juevia del carrer del Barranco:

...cum alia oportuna provisione nostra facultatem et licentiam dedisse et concessisse specialem, universis et singulis ebreis, tan extraneis, quam privatis, ad villam Frage quodcumque et quomodocumque decenantibus seu volentibus decenare, edificari de novo en eadem villa in loco iam antiquo ad hoc specialiter deputato aut alibi ubi melius in villam eadem visum erit, populationem judaicam sive aliamam novam seu alias reparandi antiquam, que licet notabilis et populosa fuerit temporibus preteritis, jam quasi, ut percipimus ad extremam ruinam deducta est...¹⁸¹

Aquell mateix any de 1436 dictà també diverses disposicions perquè els jueus no convertits exhibissin sobre llurs vestits una rodella cosida com a insígnia. La disposició començà per Lleida a l'abril de 1436, i calia exhibir la rodella en una part visible, exterior, de la roba. Aquell distintiu o rodella havia de ser de la mida d'un «pa de sal». Convé destacar que el restabliment de les aljames no devia ser fàcil enlloc. Els jueus de Fraga disposaren de cinc anys per a moure's lliurement, però no podem confirmar que les noves ordinacions fossin les mateixes que les dictades per a la nova aljama de Lleida. Si fos així, tal comensem, passaren a substituir, després de 1460, les velles ordinacions de l'any 1328. En resum, les ordinacions de Lleida de 1436 prescrivien respecte als jueus:

— Tots els jueus havien de recollir-se en llur juevia, i els contraventors rebrien 20 assots si hom descobria que residien en un altre lloc.

— Havien de respectar els costums dels cristians, com ara el pas de les processons, amb pena de 50 sous o córrer despullats pels carrers.

180. ACA, C, reg. 2684, f. 155v-156r (aragonès), Tarassona, 27 de juliol de 1430.

181. APNZ, doc. històrics 126 (llatí), Alcanyís, 30 de maig de 1436. J. SALARRULLANA DE DIOS, *Estudios históricos...*, 1990, p. 89-90. Signen ensem amb l'infant Joan, l'arquebisbe de Saragossa, Johan Fernández, senyor d'Híxar, i els cavallers Ximén de Urrea, Johan Fernández de Heredia i Johan de Bardaxí. Notari: Antoni Noguera.

— Havien de vestir portant un senyal en forma de roda vermella a la part superior del cos, amb pena de 50 s. j. o 20 assots.

— No podien ser metges ni administrar medicaments, ni ser padrins de cristians, amb pena de presó amb grillons durant 20 dies.

— Cap jueu no podia tenir servents cristians, ni podia ser-ho ell mateix de cristians, llevat del cas dels captius, amb pena de 10 lliures o 20 assots.

— Cap jueu no podia confeccionar roba per als cristians, però sí que podia marcar, tallar, o embastar; exclosos els adobadors de roba, sota pena de 50 s. j. o 20 assots.

— La carn tallada per jueus no podia ser consumida per cristians si havia estat degollada per jueus, sota pena de 50 s. j. o 20 dies de presó a pa i aigua.

— De totes les penes, el denunciador tenia dret a la tercera part; una altra tercera part era per al rei i la resta per a l'oficial que executava la denúncia.

— Les ordinacions de 1436 no podien ser derogades ni tan sols per la reina Maria de Castella, que les promulgava.¹⁸²

d.5) L'última comunitat jueva de Fraga abans de l'expulsió (1445-1492): Il·lur presència en el mercat setmanal o a la llotja era evident a l'igual d'altres comerciants i artesans, ja que els emparava el Fur de l'Aragó. A canvi, havien d'abonar la part corresponent a la venda efectuada, quantitat que passava a les arques reials, amb l'excepció d'aquells productes que gaudien d'alguna franquícia, exacció fiscal o privilegi de cisa. L'any 1445 es coneix la presència d'un jueu fragatí anomenat Bonjuà Boniach, mercader de teixits a la vila, gràcies a la intervenció del qual es restaurà el privilegi de la reina Elionor sobre el tintatge de teles. Tal com diu José Goñi Gaztambide, l'aljama de Fraga s'incrementà notablement l'any 1451, car comptava amb 147 persones (més de trenta famílies), procedents de la immigració de llocs de la rodalia, principalment de l'Aragó, com ara Ainsa, Tamarit, Montalbán, Castellote, Molinos, Casp i Barbastre. L'aljama perdia, amb aquestes famílies oriündes de l'Aragó, la seva antiga vinculació amb les localitats catalanes. Després d'aquesta data, l'aljama fragatina tornarà a tenir una mitjana de cinquanta famílies, quantitat de població que perdurarà fins a finals del mateix segle, coincidint amb l'expulsió.

La sinagoga es va tornar a posar en ús, com ho confirma Avenguda, viuda d'Astruc Rimoc (Francesc de Dios com a convers), quan el 1457 ven al seu fill Jucef Rimoc tots els seus béns mobles i immobles per un preu de 1.000 s. j., així com tota la llana, el lli i el cotó que li pertanyia. Actuà com a testimoni de la venda Mossé Astruc Dez (*sic*), jueu de Fraga.¹⁸³ En el testament de l'esmentada

182. ACA, C, reg. 3127, f. 81v-82v (català).

183. Document del desaparegut Arxiu de protocols de Fraga, llatí, amb data 2 d'agost de 1457. Quadern 6è. En prengué nota Salarrullana el 1919.

Avenguda constatem l'existència i el funcionament no solament de la sinagoga, ans també del cementiri dels jueus, que es trobava prop de la sinagoga.¹⁸⁴

El 1459, els jueus de la vila foren obligats a satisfer al rei Joan II els serveis acostumats dels seus predecessors als reis, «por causa del regimiento fazederas».¹⁸⁵ L'any següent, es va obligar els creditors de totes les aljames aragoneses a satisfer els deutes amb aquestes, tasca que fou encomanada a Martín de Lanuza, com a batlle i receptor general del Regne, a Pedro de la Caballería, el seu lloctinent i al mestre Racional i Lluís de Santàngel, procurador fiscal del Regne.¹⁸⁶

La diversitat en la nova procedència dels jueus arribats a la vila va fer néixer alguns desacords en llur exercici de les activitats comercials. Aquest és, per exemple, el cas del jueu de la vila, Samuel Villam, que presentà una querella contra els seus coreligionaris Jafudà Maçot i Mossé Maçot, pare i fill, ambdós habitants de la ciutat de Terol, però aleshores residents a Fraga, que foren obligats a comparèixer davant del monarca, allotjat a Fraga, el novembre de 1460.¹⁸⁷ L'aljama continuà present en les reunions del Consell de la vila, especialment en els anys de la guerra de Catalunya contra Joan II, reunions en les quals també trobem Bonastiench Dez (*sic*) i Astruc Leví, com a jurats de l'any 1462; o els jurats de l'any següent: Sentom Villam, Astruc Leví, Salamó Villam, i Jucef Rimoc.¹⁸⁸ També sabem que les relacions amb els cristians passaren per moments crítics. Com els abusos denunciats pel notari de Fraga Antoni Carví el juliol de 1475, a instàncies del seu veí Salomó Cofen, jueu de la vila, en un document redactat per Johan de Sant Jordi. Es tractava de la sostracció d'un llibre religiós, sobre el qual es va saber posteriorment que havia estat venut a Genís Gil, blanquer, resident a Barcelona, i adquirit prèviament a la ciutat de Lleida per Matheu Roig. La sentència dictada en aquest cas obligava a indagar la qüestió i a tornar a l'esmentat Salomó tot el que li havia estat robat.¹⁸⁹

Sense passar per alt les dificultats inicials, el restabliment de l'aljama visqué en aquella època uns anys de puixança. El progrés i la protecció de l'aljama i de la sinagoga es van convertir en un motiu de participació unitària per part de

184. Document en llatí i català, en el mateix quadern 6è del desaparegut Arxiu de protocols de Fraga. Transcrit per J. SALARRULLANA DE DIOS, «Estudios históricos acerca de la ciudad de Fraga. La aljama de judíos de Fraga», *Revista de Archivos...*, 40 (1919), p. 439.

185. ACA, C, reg. 3407, f. 149v-150r (aragonès), Saragossa, 5 d'octubre de 1459.

186. ACA, C, reg. 3370, f. 164r-v (aragonès), Barcelona, 19 de maig de 1460. N'hi ha una còpia a ACA, C, reg. 3331, f. 51r-v (aragonès), 19 de maig de 1460.

187. ACA, C, reg. 3335, f. 61v-62r (llatí), Fraga, 20 de novembre de 1460.

188. AMF, *Actes*, 118/1. Semblantment hi estaven presents els jurats de l'aljama de sarraïns.

189. ACA, C, reg. 3346, f. 117r-v (català), Barcelona, 27 de juliol de 1475.

tots els jueus. És aquest el cas que palesa el testament del jueu fragatí Abraham Almarchicón, atorgat a Saragossa el juny de 1491, en què deixa algunes *mandes* en benefici de la sinagoga local.¹⁹⁰

<i>Últims jueus de Fraga</i>	<i>Ocupació o estat</i>
Bonjuà Boniach	Mercader de teixits
Mossé de Blanes	Jurat de 1451
Avenguda	Vda. d'A. Rimoc, 1457
Jucef Rimoc	Comerciant de teixits
Astruc Dez (<i>sic</i>)	Testimoni
Samuel Villam	Veí el 1460
Jafudà Maçot	Oriünd de Terol
Mossé Maçot	Fill de Jafudà Maçot
Bonastiench Dez (<i>sic</i>)	Jurat de 1462
Astruc Leví	Jurat de 1462
Sentom Villam	Jurat de 1463
Salamó Villam	Jurat de 1463
Jucef Rimoc	Jurat de 1463
Gonasteu de Giner (<i>sic</i>)	Jurat de 1464
Astruc Dezmun	Jurat de 1464
Yçach Rimoc	Jurat de 1464
Jucef Rimoc	Jurat de 1464
Mossé Leví	Jurat de 1464
Isaac Arama	Famós rabí predicador
Salomó Cofen	Veí el 1475
Abraham Almarchicón	Veí fins a 1491

En resum, l'aljama jueva va ser establerta ja en el segle XIII a l'empara de la de Lleida. Hi hagué jueus a la vila des de 1237 i com a comunitat des de 1267-1268, quan es desvincularen, juntament amb Lleida, de la de Saragossa. González Hurtebise digué d'ella que el 1282 era molt puixant i gaudia dels mateixos privilegis que la d'Osca. Va estar ubicada al carrer del Barranco fins al de la Collada, i ocupava els actuals carrerons de San Julián, Santa Irene, Aitona, i Santa Margarita. L'accés al barri disposava d'un portal al carrer del Barranco. En aquest barri o call hi havia un forn, magatzems, pous o sitges, cellers, tallers i botigues que donaven al carrer, però no n'han romàs vestigis, de tot això, ni tampoc de la sinagoga. Les autoritats que representaven la comunitat jueva, denominada també *aljama*, consistien en un adenatant, un

190. R. PITA MERCÉ, «Los últimos años de existencia de la aljama hebrea de Lérida (1490-1492)», *Ilerda* (Lleida), núm. 43 (1982), p. 445-455.

rabí o mestre, un clavari o ecònom, un almoïner, un caminador o pregoner, un porter o vigilant del barri, coincidint en algun d'ells amb la funció d'alfaquí o jutge. El rabí era el mestre d'escola i el qui presidia les festes i celebracions religioses. Les ordinacions de 1328 els atorgaven una autèntica situació de privilegi, segons afirma la historiadora Asunción Blasco. El nivell cultural de la comunitat jueva de Fraga es posa de manifest en el fet d'haver estat escollida com a lloc de residència temporal del pensador Isaac Arama, o en els escrits conservats d'Astruc Rimoc aconsellant la conversió dels seus coreligionaris. Els jueus contribuïen a les càrregues reials ordinàries amb la cena (300 s. j.) i la quèstia (fins a 400 s. j.). Eximits de la cena per la reina Maria de Luna el 1396, tornaren a estar-hi obligats després de la recomposició de l'aljama el 1436. La peculiaritat de llur contribució a les càrregues extraordinàries que el rei imposava era el fet de poder-les satisfer a títol particular, és a dir, directament al patrimoni reial. Algunes d'aquestes contribucions confirmen la participació en els matrimonis dels infants, els naixements de membres de la família reial, la coronació dels reis i l'impost del morabatí —com el de 1397—, ajudes per a campanyes militars o la compra de privilegis. Les satisfieien per famílies, però se'n consideraven exempts els adenantats, els consellers, l'alfaquí i el rabí.

Participaren en els emprèstits de la vila des de 1327, en la venda de les herbes a la vila, possiblement amb 500 sous. Tingueren un censal carregat amb la família Abnaxech d'Alcolea de 500 s. j. de pensió anual. El 1391 devien a la vila la quantitat de 3.630 s. j. de pensió anual. El 1392 pretengueren ajudar amb 20 florins d'or els jueus de Lleida sense autorització reial, la qual cosa els féu incórrer en un greu frau a la corona. Des de 1393 degueren a La Raz uns altres 200 s. j. de cens anual. El 1408, quan s'intentà reduir el deute censal jueu, devien diverses quantitats al convent dels agustins de Fraga, impagades des de 1397, a la reina Violant de Bar i al beneficiat de la capella del Cos de Crist de l'església de Sant Joan de Lleida. El 1416, la família Riu reclamava la pensió de Gil de La Raz.

Abandonada la jueria fins al 1436, sembla que es recuperà amb èxit des d'aquella data, per bé que les notícies referents a aquest darrer període siguin escasses.

Entre els nombrosos privilegis específics dels jueus, cal esmentar els concedits per tal d'ajudar-los a incrementar llurs ingressos amb la venda de productes com el vi (1309, 1322, 1324) o les cises (1389, 1399, 1409), així com l'exempció de cenes durant deu anys (1400); efectuar vendes sense satisfer lluïsmes ni fatiga (1384, 1389); remissió de deutes (1389); exempció de multes i penes (1399); confirmació de tots els privilegis (1397, 1405, 1413, 1445, 1452); no ser molestats (1399); no ser inculpats (1409); facultat de poder defensar-se a si

mateixos (1391); exempció de l'òbol de matança (1409); absolució de tota pena civil i criminal (1330); protecció dels funcionaris davant els delictes (1453); potestat de constituir una aljama de fins a 100 focs (1413); potestat de cobrar *penyores* a cristians (1413); transportar estris lliurement (1413); potestat de tenir casa en qualsevol lloc de la vila (1436); exempció del morabatí (1398, 1451) i exempció de ser encausats per tribunals cristians (1437).

No podem deixar d'assenyalar algunes circumstàncies particulars pròpies de la vila, com el fet de vestir de forma diferent, incloent-hi distintius sobre la roba. Coneixien l'hebreu i estaven estretament vinculats a aljames d'altres localitats, com Lleida, Osca, Alcolea i Saragossa. Els *avalots* de Fraga van tenir lloc el 16 d'agost de 1391 però, a diferència dels de Lleida o de Barcelona, no hi ha notícies que s'hi produïssin morts. A partir d'aquella data, dos jurats propis de l'aljama passaren a formar part del consell de la vila. Els convertits o conversos de 1414 van haver de passar per un període d'acomodació davant les pressions dels cristians. És a dir, la cristianització de jueus del 1414-1415 dugué nous problemes, possiblement similars a totes les aljames de la Ribera. Aquests problemes es poden resumir dient que les conversions propiciaren un canvi cultural, la ruptura amb les tradicions i l'abandonament de l'aljama cap a una altra residència de la vila. El repartiment de càrregues de jueus amb els neòfits no fou entès per aquests i va haver de ser imposat contra llur voluntat. Alguns neòfits van topiar amb problemes a l'hora de percebre censos que els corresponien com a jueus o hereus de jueus. El 1418 s'encomanà l'adoctrinament dels neòfits al prevere de la vila Monserrat Verdeny. Després de 1436 es recompongué la juevia, de la mateixa manera que la de Lleida, obrint novament la sinagoga, com ho demostren els testaments conservats d'Avenguda, viuda d'Astruc Rimoc, el 1457, i d'Abraham Almarchicón, de 1491. Aquesta última comunitat estava integrada per jueus procedents de juevies aragoneses, que arribaren a ser cinquanta famílies novament establertes al barri, fins al moment en què fou decretada l'expulsió de 1492.